
הברית בין יהודה ורומא בשנת 161 לפנה"ס

Author(s): מנחם שטרן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 1 (תשמ"ו), pp. 3-28

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70039502>

Accessed: 05/12/2011 14:12

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

הברית בין יהודה ורומא בשנת 161 לפנה"ס*

מאת מנחם שטרן

א

ניצחונותיו של יהודה המקבי על הגייסות הסלווקיים הביאו לביטול גזירות הדת, לטיהור המקדש ולשחרור ירושלים, להוציא את החקרה, כבר בסוף ימיו של אנטיוכוס אפיפאנס (164 לפנה"ס). כתוצאה מכך הגיע יהודה למעשה למעמד של שליט כמעט עצמאי. הוא גם גילה פעילות בחלקי ארץ ישראל השונים, שבסיכום ערערה לחלוטין את היסודות של המשטר הסלוקי בארץ. התערבותו של ליסיאס נגד יהודה, כבר לאחר מותו של אנטיוכוס אפיפאנס, היתה מכוונת לעצור בעדו מללכוד את החקרה, הביטוי המוחשי העיקרי לשלטון הסלוקי ביהודה, ולהחזיר את מרות המלכות הסלוקית בארץ ישראל כולה. אך בעוד שכבר בשלבים הראשונים של המרד נסתייע יהודה המקבי בכך שמחצית הכוחות של הממלכה היו בחזית המזרחית, במסופוטאמיה ובאיראן, הרי עתה נתגלה סיכוי נוסף ובעל משמעות לקידום עתידה המדיני של האומה היהודית. סיכוי זה נבע מהפילוג הפנימי בממלכה הסלוקית. ליסיאס לא יכול היה למצות את יתרונו הצבאי על יהודה המקבי, מכיוון שאימיה עליו סכנה מצד פיליפוס, שנתמנה לעוצר הממלכה על ידי אנטיוכוס אפיפאנס לפני מותו¹. כך החלה התפתחות בתוך ממלכת בית סלוקוס שנמשכה עד לסוף קיומה, וסייעה הרבה להתקדמותה של יהודה החשמונאית לקראת עצמאות. בהתאם להסדר שנקבע בין ליסיאס ליהודה נתחדשה למעשה השליטה החשמונאית בעיקר שטחה של יהודה. אך הסדר זה הופר תוך זמן קצר ביותר, עם הופעתו בסוריה של דמטריוס

★ דברים שנאמרו בכ' מנחם-אב תשמ"ה (7 באוגוסט 1985), בקונגרס התשיעי העולמי למדעי היהדות, שנתכנס בירושלים ב"ח מנחם-אב תשמ"ה (5 באוגוסט 1985), בישיבת מליאה לכבודו של הפרופ' שלום בארון במלאת לו תשעים שנה.

1 ראה: מקבים א', ו, יד-טו; A. Bouché-Leclercq, *Histoire des Séleucides*, Paris 1913–1914; I, p. 310; II, p. 628, מתבסס על קדמוניות יב, ט, ו, 386, וסבור שפיליפוס הוצא להורג בידי ליסיאס, בניגוד למה שנאמר לנו במקבים ב', ט, כט, שהוא נמלט למצרים אל תלמי פילומטור. אך נראה שבכל זאת יש להעדיף כאן את מקבים ב', המגלה התמצאות מדויקת במה שהתרחש בממלכה הסלוקית באותו דור, כפי שמתברר יותר ויותר מתגליות דוקומנטאריות. תלמי פילומטור יכול היה להיות מעוניין לסייע לפיליפוס, כשם שסייע לאחר זמן קצר לדמטריוס. ראה גם: O. Mørkholm, *Antiochus IV of Syria*, København 1966, pp. 105 f., 172

הראשון בנו של סלוקוס הרביעי, אחיו הגדול של אנטיוכוס אפיפאנס, ועם הריגתם של ליסיאס והמלך הנער אנטיוכוס (162 לפנה"ס).

מלכתחילה פעל דמטריוס במגמה להדק את השליטה הסלווקית ביהודה. על מצביאיו באקכידס וניקנור הטיל דמטריוס את התפקיד לחזק את מעמדו של הכוהן הגדול מטעם המלכות, אלקימוס, לאחר שהוא נושל למעשה מהכהונה הגדולה ומהנהגת האומה בידי יהודה המקבי ותומכיו. במהלך המאורעות ניסה אמנם יהודה להגיע לכלל הסכם עם ניקנור, ולזמן מה הגיעו השניים גם להבנה כלשהי במערכת יחסיהם². אולם אלקימוס, שהיה המפסיד העיקרי מפשרה זו, חזר ותבע את התערבותה של המלכות לטובתו. הדברים הגיעו לכלל התנגשות מזוינת בין יהודה לניקנור, ויהודה זכה לניצחונו האחרון (יום ניקנור – אדר 161 לפנה"ס)³. בכך נסתם הגולל על הניסיונות להתפשר עם דמטריוס. ליהודה ולתומכיו היה ברור שהדרך היחידה שנשארה פתוחה לפנייהם היא הינתקות גמורה וגלויה מגוף הממלכה הסלווקית. כבעל ברית פוטנציאלי ליהודה הסתמן מי שפעילותו נגד דמטריוס שימשה ממילא את צרכיה של יהודה בתוקף המסיבות – טימארכוס, המורד במלכות, שריתק אליו באותו זמן חלק גדול מכוחותיו של דמטריוס. ניתן לשער שבגין האויב המשותף נתהדקו הקשרים בין היהודים לבין טימארכוס.

בעל ברית פוטנציאלי מסוג אחר היתה הרפובליקה הרומית, שצלה הוטל על המזרח, כולל ממלכת בית סלוקוס, מימי השלום של אפאמיה (188 לפנה"ס). לאחר ניצחונה הגדול על מלך מוקדון במערכת פידנה בשנת 168 לפנה"ס ולאחר נסיגתו של אנטיוכוס אפיפאנס ממצרים למרות ניצחונותיו המרשימים בשדה הקרב, כתוצאה מאולטימאטום שהגיש לו השליח הרומי פופיליוס לינאס (Laenas), היה רושם נוכחותה של רומא בחיים המדיניים של המזרח רב ביותר. ברור היה לכול ששום מעצמה הלניסטית לא תעז בקלות להתמודד עם רומא במישור הצבאי. משלחות של סנאטורים רומיים הופיעו מדי פעם בארצות המזרח, כולל סוריה, והתערבו באופן פעיל במה שמתרחש בתוכן וביניהן. זמן קצר לאחר שערך אנטיוכוס אפיפאנס את המסדר המפואר ואת החגיגות ליד אנטיוכיה בשנת 166 לפנה"ס, הופיעו לפניו שליחים רומיים לתהות על המצב⁴. בשנת 164 לפנה"ס

2 ראה: מקבים ב', יד, יח-כה.

3 על המערכה הצבאית ראה: ב' בריכוכבא, מלחמות החשמונאים, ימי יהודה המקבי, ירושלים תשמ"א, עמ' 265–283.

4 על החגיגות ראה: J.G. Bunge, 'Die Feiern Antiochos' IV in Daphne im Herbst 166 v. Chr.', *Chiron*, VI (1976), pp. 53–71. על התגובה הרומית לחגיגות ראה: פוליביוס ל', 27, 4–2; ל', 30, 7–8; דידורוס לא', 17. אנטיוכוס ידע להרגיע, כפי שנמסר לנו, את חברי המשלחת הרומית בראשותו של טיבריוס סמפרוניוס גראפחוס, שתפקידה היה לחקור את מצב העניינים לא רק בסוריה, כי אם גם ברודוס ובאסיה הקטנה. השווה: E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, II, Nancy 1982², pp. 345–347. וויל סבור שהרומאים נרגעו על אף הפגנת הכוח של אנטיוכוס, מכיוון ששוכנעו בכך שתוכניותיו הצבאיות מכוונות לא כלפי מצרים והאזורים שבהם היה לרומאים עניין, כי אם כלפי המזרח. ראה גם: F.W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, III, Oxford 1979, pp. 448–454, 456. היחסים שבין רומא לממלכת הסלווקים אצל: E.S. Gruen, 'Rome and the Seleucids in the

נוכח יהודה המקבי בהתעניינות שגילו השליחים הרומיים ביחסים שבין יהודה לממלכה הסלווקית.

בספר מקבים ב', פרק יא, אנו שומעים על הקשרים הראשונים שהתהוו בין היהודים לבין שליחי הרומאים שנמצאו בדרכם לאנטיוכיה. התהוותם של קשרים אלה עולה מהאחרונה שבין ארבע התעודות הכלולות באותו פרק⁵. לפי התאריך בסופה שייכת תעודה זו לאביב של שנת 164 לפנה"ס, כלומר עדיין לימי מלכותו של אנטיוכוס אפיפאנס. זוהי איגרת ששיגרו שני צירים רומיים. הפנייה שלהם היא ל'עם היהודים', ויהיה זה לגרוסיה הירושלמית הרשמית או לאנשי יהודה המקבי. באיגרת הם מודיעים על שביעות רצונם מכך שלסיאס ויתר ליהודים, והם מעוניינים לשמוע את דעתם ביחס לאותם עניינים שלסיאס השאיר להכרעה של המלכות. זוהי דוגמה בולטת להתנהגותם האדונית של הרומאים בסוריה כבר בשלב זה⁶. זו היתה ההזדמנות הראשונה של יהודה המקבי להרגיש במישרין בעוצמת ההשפעה הרומית, בעניין שרומא מגלה בנעשה בפנים ממלכת בית סלווקוס, ובתמיכה שהיא מוכנה להציע לגורמים פלגניים בממלכה זו.

הביטוי האלים ביותר של התערבות רומית בענייני הממלכה הסלווקית, לאחר האולטימאטום המפורסם שהוגש לאנטיוכוס בשנת 168 לפנה"ס, קשור במשלחת רומית אחרת, בהנהגתו של גניאוס אוקטאויוס (Octavius), שיצא למזרח בשנת 163 לפנה"ס⁷.

Aftermath of Pydna', *Chiron*, VI (1976), pp. 73–95
J. Briscoe, 'Eastern Policy and Senatorial: ראה גם: Politics 168–146 B.C.', *Historia*, XVIII (1969), pp. 49–70
סלווקוס לרומא, ראה שם, עמ' 51–53.)

5 התעודה נמצאת במקבים ב', יא, לד–לח. על התעודות בספר מקבים ב', יא, ועל הכרונולוגיה שלהן ומשמעותן ההיסטורית, ראה: א' צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, תל אביב תשכ"ג, עמ' 177–172. R. Laqueur, *Historische Zeitschrift*, CXXXVI (1927), pp. 213–234
M. Zambelli, *Miscellanea greca e romana*, Roma 1965, pp. 213–234
Chr. Habicht, 'Royal Documents in Maccabees II', *Harvard Studies in Classical Philology*, LXXX (1976), pp. 1–18

6 ספיקות ביחס לאותנטיות של התעודה הועלו על ידי: W. Kolbe, *Beitrage zur syrischen und jüdischen Geschichte*, Berlin 1926, pp. 82–87
עמ' 163 ואילך. אולם הנימוקים הספציפיים נגד האותנטיות של התעודה אינם חזקים. אפשר להניח שהתאריך בסופה של התעודה (מקבים ב', יא, לח) חדר בהשפעת תאריכה של תעודה קודמת באותו פרק (יא, לג). ראה: E. Täubler, *Imperium Romanum*, Leipzig–Berlin 1913, p. 239.
E. Bickermann, *Der Gott der Makkabäer*. Berlin 1937, p. 180, n. 4
B. Niese, *Kritik der beiden Makkabäerbücher*. Berlin 1900, p. 73
T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, Cleveland 1951, pp. 439 f.; K.D. Schunck, *Die Quellen des I. und II. Makkabäerbuches*, Halle 1954, pp. 108 f.; E.S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, II, Berkeley and Los Angeles 1984, pp. 745–747

7 ראה: Broughton: (לעיל, הערה 6), עמ' 441.

למשלחת היו תפקידים רבים ומגוונים באזורים שונים של ההשפעה הרומית. הם היו צריכים לפעול במוקדון שתושביה לא היו רגילים למשטר שכווננו בה הרומאים, הוטל עליהם לבדוק את מצב העניינים בגאלאטיה ובקאפאדוקיה, וזמן מה לאחר צאתם נשלחו אליהם הוראות לעשות את כל מה שביכולתם לפשר בין שני התלמים. אך המטרה הראשונה במעלה של שליחותם היתה סוריה⁸. כאן פגעו עתה הרומאים באופן ממשי בכוחה של הממלכה הסלוקית, תוך ניצול חולשתה הנוכחית. וזאת, על בסיס ההנחה שליסיאס לא יתנגד בפועל להוראותיה של המשלחת הרומית, גם מאימתה של רומא וגם בגלל האיום מצדו של דמטריוס ששהה ברומא ולחץ לממש את תביעותיו ביחס לכסא המלכות הסלוקי. לאור שיקולים אלה הפעילה המשלחת הרומית בצורה ברוטאלית כמה מהסייגים והחומרות של חוזה השלום באפאמיה, וזה נוסף לעניין הפיצויים הכספיים וההסדרים הטריטוריאליים. אוקטאוויוס וחבריו ציוו על החלשת כוחה הצבאי של הממלכה בדרכים שונות, ובהן שריפתן של אוניות המלחמה והטלת מומים בפילי המלחמה⁹. התנהגותה של המשלחת של אוקטאוויוס השפילה ללא ספק את הממלכה הסלוקית ואת שליטיה וערערה את היציבות בה¹⁰. התנהגותה של המשלחת עוררה

8 ראה: פוליביוס לא, 2, 8–14.

9 ראה: פוליביוס לא, 2, 11; אפיאנוס, סיריאקי 46, 239–240.

10 גרואן (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 664, לשיטתו, רואה כאן סטייה מדרך המלך של המדיניות הרומית בסוריה. אך נראה לנו שכאן לפנינו רק ביטוי קיצוני ועקבי למדיניות הרומית שניצלה את שעת הכושר כדי להוציא לפועל מגמות שהיו קיימות ממילא במדיניות זו. A. J. Toynbee, *Hannibal's Legacy*, II, London 1965, pp. 445 f. רואה קשר הדוק בין החלשתה הצבאית של הממלכה הסלוקית בשנת 162 לפנה"ס ביוזמת הרומאים ובין ההתקדמות הפרתית לאחר מכן. בשנים הקודמות, בימי של אנטיוכוס אפיפאנס, לא מיצתה הרפובליקה הרומית את החומרות הכלולות בסעיפי החוזה של אפאמיה, שהיו מכוונות כלפי השיקום וההצטיידות מחדש של הצבא הסלוקי בנשק התקפי (אוניות מלחמה, פילי מלחמה). ראה: E. Paltiel, 'The Treaty of Apamea and the Later Seleucids', *Antichthon*, XIII (1979), pp. 30–41. התפיסה הרומית של האדנות והאחריות למה שמתרחש במזרח בתקופת התגבשותה של ההגמוניה של הרפובליקה במזרח לאחר הקרב ליד פידנה (168 לפנה"ס) באה לכלל ביטוי ביחס למדינות שונות, ובהן אלו שהיו ידידותיות במיוחד לרומא בתקופה הקודמת, כגון רודוס ופרגאמון, אלא שהתנהגותן בשלב מסוים של מלחמת מוקדון השלישית לא נראתה בעיני חוגים בעלי השפעה בסנאט הרומי, שחיפש אמתלאות לקפח במעמדן ולהפחית מיוקרתן. עם זאת, רודוס ניצלה מהכרזת מלחמה נגדה, וקאטו הזקן יצא להגנתה בנאום מפורסם, ובהמשך הזמן אף זכתה לחוזה ברית וידידות עם הרפובליקה הרומית. ראה על יחסי רומא ורודוס בשנים אלו: H. H. Schmitt, *Rom und Rhodos*, München 1957, pp. 151–172; G. Calboli, *Marci Porci Catonis Oratio pro Rhodiensibus*, Bologna 1978; R.M. Berthold, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca 1984, pp. 195–212. גם ביחס לפרגאמון אנו רואים שינוי לרעה. רומא הפריעה במפורש למדיניות הפרגאמונית בקרב הגאלאטים ואף עודדה את עצמאותם של הגאלאטים ביחס לפרגאמון. לעתים קיבלה מדיניות זו גם צורה משפילה. השליח הרומי גאיוס סולפיקיוס גאלוס (C. Sulpicius Gallus) שיגר הודעות לפרסום בערי אסיה הקטנה העיקריות, שלפיהן מי שרוצה להעלות האשמות נגד אומנס מלך פרגאמון יבוא לעיר סרדיס בתאריך מסוים. בסרדיס עצמה הוא שמע במשך עשרה ימים דברי האשמות וגידופים כלפי אומנס היטה אוזן קשבת לדברי מתנגדיו (פוליביוס לא, 6 – שנת 163 לפנה"ס). ראה על יחסי רומא,

תרעומת, וראש המשלחת נרצח בגימנאסיון בלאודיקיאה בהתפרצות ועם של אחד מתושבי הממלכה, לפטינס (Leptines)¹¹. הסנאט קיבל בקרירות את המשלחת מאנטיוכיה שבאה להתנצל על הרצח (שנת 162 לפנה"ס).

ב

מפנה רציני ביחסים שבין רומא לממלכת בית סלוקוס חל עם בריחתו של דמטריוס הראשון בן סלוקוס הרביעי מרומא, שבה שהה כבן-ערובה, והשתלטותו על סוריה. השפלתם של ליסיאס ואנטיוכוס החמישי בידי המשלחת הרומית, ועוד יותר הרצח של גניאוס אוקטאוויוס, ראשה של המשלחת, שבא בעקבותיה, עודדו את דמטריוס, והוא הניח שכעת יזכה לאהדה יותר גדולה מצד הסנאט הרומי ויוכל לשוב לארץ אבותיו ולזכות בכתר הסלוקי. כבר קודם לכן, משמת אנטיוכוס אפיפאנס, פנה דמטריוס לסנאט בבקשה שיתיר לו לחזור לסוריה כדי ליטול לעצמו את המלכות המגיעה לו כדיון, ואף יותר מאשר לאנטיוכוס החמישי. הוא פנה גם לרגשותיהם של הסנאטורים, והצביע על כך שרומא נהייתה בעצם לעיר מולדתו וחברי הסנאט הם כאבות לו. אף על פי כן קיבל הסנאט החלטה להשאיר את דמטריוס ברומא. ההיסטוריון פוליביוס מוסיף, שלדעתו פעל הסנאט כפי שפעל, מכיוון שחבריו היו חשדנים ביחס לדמטריוס שנמצא אז בתפארת עלומי, והעדיפו עליו נער צעיר ובלתי מסוגל לפעולה. הם סברו רק שמכך תצמח תועלת רבה לענייני הממלכה הרומית.

מאחר שגם רצח אוקטאוויוס לא השפיע על הסנאט לשנות את המדיניות המוצהרת שלו, ודמטריוס נכשל פעם נוספת בנסותו לזכות בתמיכת הסנאט כדי לשוב לסוריה ברשותו, החליט לפעול על דעת עצמו. מעודד מהדיעות מסוריה שהגיעו אליו באמצעות ידידים ציפה דמטריוס שתושבי הממלכה יצטרפו אליו ברצון סמוך להופעתו שם, ושהסנאט לא ינקוף אצבע לאחר רצח אוקטאוויוס כדי להציל את אנטיוכוס החמישי ואת ליסיאס. דמטריוס נמלט בסתר מרומא בסיועו של ההיסטוריון פוליביוס, שתיווך בינו לבין שליחו של מלך מצרים תלמי פילומטור. הוא השיג אוניה קרתאגנית והפליג בה עם כמה ממקורביו¹². הועלתה גם ההשערה שבריחתו של דמטריוס מרומא, אף על פי שהיתה בניגוד לרצון הסנאט בכללו, נהנתה בכל זאת מאהדה של קצת מחברי הסנאט, בעיקר

הגאלאטים ופרגאמן אצל: J. Hopp, *Untersuchungen zur Geschichte der letzten Attaliden*, München 1977, pp. 51–53, 68–70

11 ראה: אפיאנוס, סיריאקי, 240, 46; Plinius, *Naturalis Historia*; Cicero, *Philippicae* IX, 2, 4; XXXIV, 24; Iulius Obsequens, 15; Zonaras IX, 25, 11, 3–1; לב, 3–2, 13.

12 תיאור מפורט של בריחת דמטריוס מרומא ניתן לנו אצל פוליביוס לא, 11–15. ראה: R. Laqueur, 'Die Flucht des Demetrius aus Rom', *Hermes*, LXV (1930), pp. 129–166; H. Volkmann, *Klio*, XIX (1925), pp. 380–386

מהחוג הסקיפיוני¹³. ביום החמישי לבריחתו של דמטריוס, ולאחר שספינתו עברה כבר את מיצרי מסינה, התכנס הסנאט לישיבה מיוחדת, ובה הוחלט לרדוף אחרי דמטריוס. לאחר ימים ספורים נתמנתה ועדה של שלושה, שבראשה עמד טיבריוס סמפרוניוס גראכוס (Tiberius Sempronius Gracchus), ושעליה הוטל לבדוק בראשונה את המצב ביוון ורק לאחר מכן לעבור לאסיה ולחכות לתוצאות מעשהו של דמטריוס¹⁴. הסנאט הרומי לא זו בלבד שבשלב זה לא הכיר במלכותו של דמטריוס, אלא גם פעל נגדו. אמנם בהתאם לשיטתו בשנים אלו שלאחר הקרב ליד פידנה, כפי שהיא מתגלית גם ביחס למדינות שבאסיה הקטנה וגם ביחס למצרים התלמית, לא התערב הסנאט התערבות צבאית ממשית בשטחי המזרח. אולם לעתים קרובות הביע את עמדתו לגבי שאלות מדיניות חשובות וסייע לגורם זה או אחר בדרך דיפלומאטית ועל ידי עידודם והפעלתם של בעלי ברית של רומא נגד אלה שפעלו בניגוד לרצונה¹⁵.

13 מכיוון שפוליביוס, שהיה מקורב לסקיפיו אימיליאנוס, תמך בדמטריוס, הועלתה השערה שאהדתו של פוליביוס לדמטריוס ביטאה גם את השקפתו של החוג הסקיפיוני בכלל. ראה: Volkman, שם, עמ' 386; Foreign; E. Badian, col. 1452; s.v. Polybios, (1952), XXI, K. Ziegler, *PW*, Briscoe: *Clientelae* (264–70 B.C.), Oxford 1958, p. 108 (לעיל, הערה 4), עמ' 60 ואילך.

14 ראה: פוליביוס לא, 15, 11–6: Broughton (לעיל, הערה 6), א, עמ' 443.

15 דוגמה בולטת ביותר לכך היא הדרך שבה נקטו הרומאים ביחס לתלמי פילומטור מלך מצרים, בעל בריתם והאיש שאותו הצילו בשעתו מידי אנטיוכוס אפיפאנס. לאחר שלא הסכים לוותר על קפריסין לטובת אחיו הצעיר, הראה הסנאט הרומי בגלוי את אי שביעות רצונו ממנו. בשלב ראשון ניתנו הוראות לשליחים הרומיים לפשר בין האחים ולהשליט את תלמי אורגטס השני על קפריסין מבלי להיזקק לכוח (פוליביוס לא, 10, 10). משלא הצליח הדבר, נתקבלה גם החלטה של הסנאט שציוותה על מנילס, נציגו של תלמי פילומטור, לעזוב את רומא תוך חמישה ימים, ונתבטלה הברית עם תלמי פילומטור (שנת 161 לפנה"ס – פוליביוס לא, 20, 3; דיודורוס לא, 23). בשנת 154 לפנה"ס הוטל שוב על משלחת רומית להשליט את תלמי, אחיו הצעיר של תלמי פילומטור, על קפריסין, והסנאט גם כתב לבעלי הברית באסיה הקטנה וביוון לסייע במשימה זו. אך הרומאים עצמם לא שיגרו צבא כלשהו לעזרתו של תלמי הצעיר, וניסיונו לכבוש את קפריסין נכשל לחלוטין; הוא נשבה בידי אחיו הגדול, אולם זה השתדל לפייס אותו ואת הרומאים גם לאחר ניצחונו, מבלי לוותר על השליטה בקפריסין. ראה על המאורעות: H. Winkler, *Rom und Aegypten im 2. Jahrhundert v. Chr.*, Leipzig 1933, pp. 39–63; W. Otto, *Zur Geschichte der Zeit des 6. Ptolemäers*, München 1934, pp. 94–119; E. Manni, *Rivista di Filologia*, N.S., XXVIII (1950), pp. 237–240; וויל (לעיל, הערה 4), ב, עמ' 361–364. גם נגד פרוסיאס מלך ביתיניה, שהתקיף את פרגאמון, לא פעלו הרומאים עצמם בדרך צבאית. הם רק הפסיקו את יחסי הברית והידידות איתו. למעשה, הם נתנו רק אור ירוק לפרגאמון ולבעלי בריתה מפונטוס ומקאפאדוקיה לפעול נגד מלך ביתיניה, שנכנע לבסוף וקיבל אז את התנאים שהציעה לו משלחת רומית, כלומר לשלם פיצויים לאטאלוס השני מלך פרגאמון ולערים ששטחיהן נפגעו, אך מבחינה טריטוריאלית חזר המצב לקדמותו.

מאלפת היא גם ההתנהגות הרומית ביחס לתוקפנותו של פארנאקס (Pharnaces) מלך פונטוס, שכבש את סינופי בדרום הים השחור וסיכן את האינטרסים של אומנס מלך פרגאמון ושל רודוס, בעלי הברית של הרומאים (שנת 183 לפנה"ס). שלוש משלחות רומיות נשלחו לאסיה הקטנה, וכבר הראשונה בניניה הכירה בצדקת ההאשמות נגד פארנאקס. אך כל שלוש המשלחות לא הצליחו

השתלטותו המהירה של דמטריוס על מרכז הממלכה הסלווקית לא הביאה בכנפיה את ביצור שלטונו בכל חלקיה. נוסף על הקשיים שעמד בפניהם ביהודה, שבה המצב היה תלוי במידה מכרעת במדיניות שינקוט הוא עצמו כלפי יהודה המקבי ואלקִימוס, התעוררה בעיה קשה נוספת בפחוות המזרחיות של הממלכה. כאן הועמד דמטריוס בפני איום שחלקים חשובים של הממלכה ינותקו ממנה לחלוטין ויהפכו לממלכה בפני עצמה. ואף יותר מזה, קיימת היתה סכנה שהשליט בהם יערער את שלטונו של דמטריוס בסוריה עצמה.

הדבר היה קשור בעלייתו ובשאִיפותיו של טימארכוס¹⁶, בן למשפחה נכבדת במִלְטוֹס. הוא ואחיו הֶרַאקְלִידֶס (Heracleides) היו ידידיו של אנטיוכוס אפיפאנס והגיעו לעמדות שררה בימי מלכותו: טימארכוס נתמנה למושל במדי ובבבל¹⁷, וכנראה למִעֵין פחה עליון של הגלילות המזרחיים, ואילו הֶרַאקְלִידֶס מילא תפקיד של שר האוצר¹⁸. בימיו של אנטיוכוס מילאו שניהם תפקידים דיפלומאטיים לטובת אנטיוכוס, קשרו קשרים עם חברי הסנאט הרומי וזכו להשפעה מדינית ברומא¹⁹. לדברי מקור עזין הושג הדבר על ידי מתן שוחד²⁰. משחיסל דמטריוס את אנטיוכוס החמישי אופאטור ואת ליסיאס, לא הכיר

להשפיע עליו. רק התבוסה שנחל בשדה הקרב מידי קואליציה של מלכי פרגאמון, ביתיניה וקאפאדוקיה הניעה את מלך פונטוס לווייתורים. ראה: D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I–II, Princeton 1950; I, pp. 191–193; II, pp. 1089 f. S.M. Burstein, 'The Aftermath of the Peace of Apamea', *American Journal of Ancient History*, V (1980), pp. 1–12. גם לאחר מכן, עם עלייתו של אלכסנדר בלס, לא פעל הסנאט הרומי במישרין מבחינה צבאית, כי אם הסתפק בהחלטת סנאט, כשהמלאכה נעשית בידי אחרים.

16 המקור הספרותי העיקרי לתולדות טימארכוס הוא דיודורוס הסיקלי לא, 27, ובצדו אפיאנוס,

סיריאקי 45, 235; 47, 242. ראה גם: Pompeius Trogus, Prologus libri XXXIV. 17 מבין המחקרים על טימארכוס ראה: A.v. Gutschmid, *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer*, Tübingen 1888, p. 42; Th. Wiegand (ed.), *Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, Heft II: *Das Rathaus von Milet* (von H. Knackfuss), Berlin 1908, pp. 97 f.; K. Ziegler, *PW*, 2-e Reihe, VI (1936), col. 1237 f.; Th. Lenschau, *PW*, Supplementband, VII (1940), col. 1574; W.W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge 1951², pp. 218–222; G. De Sanctis, *Storia dei Romani*, IV, 3, Firenze 1964, pp. 115 f. על הֶרַאקְלִידֶס ראה גם: Col. 465–468. לסברת אוטו (שם, טור 465) שהו טימארכוס והֶרַאקְלִידֶס ברומא יחד עם אנטיוכוס אפיפאנס, ששהה שם כבן ערובה. על נציבות המזרח של טימארכוס ראה: E.R. Bevan, *The House of Seleucus*, II, London 1902, p. 132; H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, II, München 1944, pp. 57, 86–88.

18 ראה: אפיאנוס, סיריאקי, 45, 235.

19 על טימארכוס ואחיו הֶרַאקְלִידֶס בשליחותם של אנטיוכוס ראה: E. Olshausen, *Prosopographie der hellenistischen Königsgesandten*, I, Louvain 1974 (*Studia Hellenistica* No. 19), pp. 216 f. על פעילותו הדיפלומאטית של הֶרַאקְלִידֶס בקשר לפרוץ המלחמה הסורית השישית ראה: פוליביוס כח, 1, 1; השווה גם: Walbank (לעיל, הערה 4), עמ' 325.

20 כך כבר דיודורוס לא, 27 (השוואב מפוליביוס העזין לטימארכוס). ראה גם: M. Gelzer, 'Die Nobilität der römischen Republik', *Kleine Schriften*, I, Wiesbaden 1962, p. 113

טימארכוס במלכותו של דמטריוס, בין מתוך רגשי הלוואיות שלו לענף של אנטיוכוס, בין מכיוון שחשש למעמדו בעתיד. מאחר שאחיו הראקלידס ממילא פוטר מתפקידו והסתלק מחצר המלכות, יכול היה לשער שאף הוא עצמו לא יורשה על ידי דמטריוס להמשיך ולהחזיק בתפקידו הרם, השני במעלה בממלכה כולה. בהסתמכו על יחסו העוין של הסנאט הרומי לבריתתו של דמטריוס ולהשתלטותו על סוריה, ובהפעילו את קשריו הקודמים ברומא, השפיע טימארכוס על הסנאט לקבל החלטה לטובתו, שבה הובעה הסכמה שטימארכוס ישמש כמלך²¹. ואכן הכריז טימארכוס על עצמו כמלך²² וטבע מטבעות²³, כנראה באחמתא (Ecbatana), ששימשה לפי ההשערה גם כבירתו הזמנית²⁴. ספק גם אם טימארכוס הגדיר את היקפה הטריטוריאלי של ממלכתו וצמצמה רק לבבל ולמד²⁵. כתרו היווה איפוא איום לא רק על כוחו והיקף ממלכתו של דמטריוס, כי אם על עצם מלכותו בסוריה עצמה.

טימארכוס ריכז צבא גדול במדי וכתר ברית עם ארתקסיאס מלך ארמניה²⁶. הועלתה גם השערה, שהוא עמד בקשרים הדוקים עם מלכה היווני של באקטריה ובמאבק נגד מתרדת מלך הפרתים²⁷. הפרתים נמצאו איפוא במחנה אחד עם דמטריוס, והלחץ המשותף מצד הפרתים מחד גיסא ומצד דמטריוס מאידך גיסא הוא שהכריע כנראה סופית את טימארכוס והביא להשתלטותו של דמטריוס על הממלכה הסלוקית, פחות או יותר בכללותה. אך

21 ראה דברי דיודורוס, שם, המביא את תמצית ה־senatus consultum. דברי דיודורוס לקויים בחסר Ziegler (Τιμάρχῳ ἐνεκεν... αὐτῶν βασιλέα εἶναι) (לעיל, הערה 17), טור 1237, גורס: Βεαν Τίμαρχον ἐνεκεν αὐτῶν βασιλέα εἶναι ('במה שנוגע אליהם טימארכוס הוא המלך'). Bevan (לעיל, הערה 17), ב, עמ' 194, גורס: αὐτῶν במקום αὐτῶν (לעיל, הערה 17), ד, 3, עמ' 116, הערה 92, רואה בדברי דיודורוס הנ"ל קטע אותנטי של החלטת סנאט, שבו היו כתובים מעין הדברים האלה: ἐνεκεν ἡμῶν βασιλέα εἶναι ἐξεῖναι (במה שנוגע לנו, רשאי טימארכוס להיות מלך, כלומר שאין לסנאט כל התנגדות שטימארכוס יטול לעצמו כתר מלכות). הצעות אחרות אצל: Gutschmid (לעיל, הערה 17), עמ' 42, הערה 2.

22 מסופקני אם ההכרה של הסנאט מתייחסת במפורש רק למדי, כסברת W.V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome, 327–70 B.C.*, Oxford 1979, p. 90, המדבר על כך שטימארכוס השיג הכרה מרומא כמלך מדי.

23 על מטבעותיו של טימארכוס ראה: A.R. Bellinger, 'The Bronze Coins of Timarchus 162–0 B.C.', *The American Numismatic Society, Museum Notes*, I (1945), pp. 37–44; G. Le Rider, *Revue numismatique*, Ser. 6, II (1959–1960), pp. 14–16; idem, *Suse sous les Séleucides et les Parthes*, Paris 1965, pp. 332–334. על המטבעות אנו קוראים: A. Houghton, 'Timarchus as king in Babylonia', *Revue numismatique*, XXI (1979), pp. 213–217.

24 Le Rider (לעיל, בהערה הקודמת) סבור שטימארכוס טבע מטבעות גם באחמתא וגם בנציבין. 25 ראה: E. Bikerman, *Institutions des Séleucides*, Paris 1938, p. 3, העומד על כך שתואר המלכות במדינה הסלוקית לא נקשר לטריטוריה מוגדרת.

26 ראה: דיודורוס (לעיל, הערה 20), שם.

27 Tarn (לעיל, הערה 17), שם.

בשלב מסוים של המאורעות ריכוז טימארכוס צבא בזוגמה (Zeugma) שעל הפרת, בין אם הדבר נעשה לשם חדירה לעבר מזה של הפרת, בין אם הדבר נעשה כדי לקדם את התקפתו המשוערת של דמטריוס.

אין לנו ידיעות על קשרים בין טימארכוס ליהודה המקבי, אבל קשרים אלה הם בהחלט מתקבלים על הדעת, בגלל התלות האובייקטיבית בין הפעילות הצבאית של דמטריוס בחזית המסופוטאמית ובחזית היהודית. במחנה אחד עם טימארכוס נמצא לפי ההשערה גם תלמי, שליטה של קומאגני (Commagene) שעל הפרת, שהכריז באותו זמן על עצמאות ממלכתו לגבי ממלכת בית סלוקוס. אחיזתו של טימארכוס בעיר בבל לאחר מותו של אנטיוכוס אפיפאנס היתה קצרה, ומהתעודות הבבליות נובע שכבר ב־14 במאי של שנת 161 לפנה"ס מנו בעיר בבל לפי דמטריוס הראשון²⁸. אך זמן קצר זה היה גם הזמן שבו התחוללו מאורעות חשובים ביהודה, וניקנור הובס בידי יהודה המקבי (י"ג באדר 161). גם לאחר מפלתו של טימארכוס המשיך אחיו הראקלידס לפעול ברומא ומחוצה לה נגד דמטריוס, והוא שתמך אחר כך באלכסנדר בָּלָס נגד דמטריוס, עודד אותו בצעדיו הראשונים וסייע לו להשיג את ההכרה המפורשת מצד הסנאט הרומי. הוא גם היה פעיל בהשגת תמיכה באלכסנדר מצד מלכים שונים במזרח. הקואליציה שמאחוריה עמדה רומא, אף שלא נטלה בה חלק מבחינה צבאית, היא שהביאה בהמשך הזמן למיגורו של דמטריוס.

לאור התלות הרבה שבין מצבם הצבאי של טימארכוס ושל יהודה המקבי על רקע האיבה המשותפת לדמטריוס, יש בהחלט מקום להעלות את ההשערה שאותה תלות מצאה לה את ביטויה גם בשיתוף פעולה מדיני, ושהקשרים שנתהוו בין הסנאט לבין היהודים נסתיעו הרבה בהשפעה שרכשו להם טימארכוס והראקלידס בחוגים מסוימים של הסנאט הרומי. מעמדו של טימארכוס, המורד בדמטריוס, שליט סלוקי שלא זכה עדיין לאיזו שהיא הכרה רומית רשמית בעיני הסנאט הרומי, אינו מהווה איפוא רק הקבלה ליחסו של הסנאט אל היהודים המורדים באותו מלך, אלא שמעמדו וההשפעה שנודעה להראקלידס ברומא גם סייעו ליהודה המקבי להשיג את מבוקשו אצל הסנאט הרומי.

יש לשים לב גם לכך, שבהמשך המאורעות היה זה אלכסנדר בלס, השליט שנתמך בידי הראקלידס, שהיה בעל בריתו של יונתן החשמונאי, והוא שהיה המלך הסורי שקידם יותר מכולם את האינטרסים של בית חשמונאי ומדינת יהודה. מעניין לציין, שמהופעתו של דמטריוס הראשון ובמשך תקופה ארוכה יחסית, היה זה הענף של אנטיוכוס אפיפאנס שאיתו מצא בית חשמונאי הבנה. כבר בסוף ימי אנטיוכוס אפיפאנס או לפחות בנו הנער אנטיוכוס אופאטור הגיע יהודה המקבי למעין *modus vivendi* עם השלטון הסלוקי, שאפשר ליהודה לשמור על מעמד הבכורה שלו ואף להחזיק בידו את השליטה בירושלים. ההמשך היה בשיתוף הפעולה הצבאי והמדיני שבין יהודה המקבי ובין טימארכוס, נאמנו של אנטיוכוס, ולאחר מכן ביחסים ההדוקים שהתהוו בין אלכסנדר בלס, שטען כי הוא בנו

28 ראה: R.A. Parker and W.H. Dubberstein, *Babylonian Chronology 626 B.C. – A.D. 75*, Providence, Rhode Island 1956, p. 23

ויורשו החוקי של אנטיוכוס אפיפאנס, לבין יונתן החשמונאי. לאלכסנדר זה גם מתייחס ספר מקבים א' בִּיתר אהדה מאשר רוב המקורות העתיקים.

ג

ההחלטה של יהודה המקבי לנסות ולכרות ברית עם הרפובליקה הרומית ניזונה איפוא מהידיעות על היחסים הבלתי תקינים שבין רומא לדמטריוס ומאִי־ההכרה הרומית בדמטריוס כמלכה החוקי של סוריה. סביר שהחלטתו של יהודה המקבי נסתייעה גם בקשרים שהיו ליהודה עם טימארכוס והראקלידס, בעלי־הקשרים ברומא, שפעלו שם נגד דמטריוס. תיאור השליחות וחווה הידידות והברית עם הרומאים מוצעים לנו בפרק ח של מקבים א', המוקדש כולו לנושא זה. מקדים את החווה תיאור פאניגירי, המפליג בשבחיו של המשטר והמדיניות הרומיים. בתיאורה של רומא מובלטים מעשי הגבורה של הרומאים במלחמה: הם גיבורי חיל ויחד עם זאת ששים לקיים יחסי ידידות עם הפונים אליהם למטרה זאת. הם הכניעו את הגאלים²⁹ והטילו עליהם מס, השתלטו בתבונתם ובאורך רוחם על ספרד ועל מכרות הכסף והזהב שלה, ניצחו את פיליפוס ואת פֶּרְסֵוס מלכי הכתים (כלומר המוקדונים) ואת אנטיוכוס המלך הגדול של אסיה. וכשזממו בני יוון לעלות עליהם ולהשמידם, שיגרו הרומאים מצביא אחד, השתלטו על ארצם, הרסו את מבצריהם ושעבדו אותם עד היום הזה³⁰. אולם ביחס לידידיהם ולא לה שרצו למצוא מנוחה אצלם שמרו הם על ידידות. הם גברו על המלכים שמקרוב ומרחוק, וכל מי ששמע את שמעם ירא מפניהם. אלה שהם רוצים לסייע להם נהיים למלכים, ואת אלה שהם רוצים להדיח הם מדיחים 'ויגבהו מאד'. ואף על פי כן איש מהם לא שם עליו כתר ולא לבש ארגמן להתגדל בו. ומועצה עשו להם והם מפקידים את השלטון לאיש אחד מדי שנה, וכולם נשמעים לאחד³¹ ואין שנאה וקנאה ביניהם.

29 נחלקו הדעות אם הכוונה כאן לסיפוח גאליה קיסאלפינה (שבצפון איטליה) בידי הרומאים, או שהכוונה לניצחונם של מאנליוס וולסו על הגאלטים של אסיה הקטנה בשנת 189 לפנה"ס. ראה:

F.M. Abel, *Les livres des Maccabées*, Paris 1949, p. 146

30 שוב נחלקו הדעות. לכאורה אפשר להניח שהמחבר מתכוון כאן למלחמה שניהלו האיטולים נגד הרומאים, ושנסתיימה במפתחם של הראשונים. זה הוא אכן מאורע שאירע עוד לפני זמנו של יהודה המקבי. כבר ציינו הפרשנים את דברי ההתרברבות של מנהיג האיטולים דאמוקריטוס בשנת 192 לפנה"ס, שיתן את תשובתו לרומאים תוך זמן קצר לאחר שיקבע את מחנהו על גדות הטיבריס. ראה: ליורס לה, 33, 10. אולם הדברים על ההשתלטות, הרס המבצרים והשעבוד 'עד היום הזה' מכוונים אותנו יותר למאורעות של שנת 146 לפנה"ס, כלומר שכאן באה כבר לכלל ביטוי נקודת המוצא של זמן המחבר ולא של זמנו של יהודה המקבי. ראה כבר: C.L.W. Grimm, *Das erste Buch der Maccabäer* (Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zu den Apokryphen des Alten Testaments, Dritte Lieferung), Leipzig 1853, pp. 124 f. יוספוס מתמצת את דברי מקבים א' תוך הכנסת שינויים סגנוניים, ולעיתים גם מהותיים, ומוסיף להישגים המכריעים של רומא את הניצחון על קרתאגו (קדמוניות יב, 414).

31 ברור שאין המחבר מכיר את פרטי המשטר הרומי, ואין הוא יודע בין השאר שברומא נבחרו מדי שנה בשנה שני קונסולים. ניתן אולי להסביר את אי־הדיוק הזה על ידי העובדה, שאת המשא־ומתן

תיאור המדיניות והמשטר הרומיים בעלי האופי הפאניגירי במקבים א' פרק ח, הם ללא ספק ביטוי להערכה כמעט בלתי מוגבלת של הממלכה הרומית הממליכה ומעבירה מלכים כרצונה. יש כאן גם קבלה של מסר התעמולה הרומית, שאיביה של רומא הם שיוזמו את המלחמות נגדה. ההתפעלות מרומא אינה מוגבלת לניצחונותיה על המעצמות היווניות. היא מתייחסת גם להישגים הרומיים בקרב עמים וארצות רחוקים שליהודים לא היה כל מגע איתם באותם דורות (ספרד), ואין לצמצמה איפוא רק לשמחה לאיד למפלת היוונים, האויבים של האומה היהודית. אין אנו מרגישים בהערכה זו רגשי הסתייגות מתוך יראה, ואף לא בהבלטה של מעשים שיכלו להראות אכזריים במיוחד בעיני הקורא היהודי החשמונאי של אותם דורות³². אין כאן הסבר תיאולוגי לעלייתה של רומא, ואין הרפובליקה הרומית ממלאת בניצחונותיה שליחות אלוהית, בהתאם לשיטתו הכללית של בעל מקבים א'. אף אין למחבר כל רתיעה והסתייגות מפני עוצמתה של רומא, שכן אין היא פוגעת בדידיה כי אם שומרת על בריתה איתם. מעניין להשוות את התגובה היהודית הזאת על עלייתה של רומא עם התגובות מן העולם היווני על האתגר המדיני הרומי, ובתוכן תגובות של דחייה או של התפשרות עם המציאות, כמו אצל פוליביוס, המקשר בצורה הדוקה בין ההישגים של רומא ובין משטרה וארגון צבאה³³. אך פה ושם אנו נתקלים גם בביטויים של הערכה והתפעלות פיוטית מרומא והתגלמותה ב'אלה רומא', כמו אצל המשוררת מלינו מלסבוס³⁴. במקבים א' זוהי עדיין התפעלות גם מכוח צבאי

עם היהודים ניהל קונסול אחד, והוא שגם נתן את מכתבי הליווי (ראה: קדמוניות יד, 233; וראה להלן, עמ' 24). מאין נטל את הידיעה שהיו שלוש מאות ועשרים חברי סנאט, על כך קשה להשיב. ידוע שעד ימיו של סולא מנה הסנאט שלוש מאות חברים. ראה: P. Willems, *Le sénat de la république romaine*, I, Paris 1885², p. 32; O'Brien Moore, PW, Supplementband, VI (1935), s.v. Senatus, Col. 686. מזמן הועלתה ההצעה שהוא מונה נוסף לחברים הרגילים של הסנאט בייחוד את ה־magistratus, בעלי התפקידים.

32 דרכי המלחמה הרומיות נחשבו לאכזריות במיוחד בעיני היוונים. ראה: פוליביוס יא, 5, 7–7: השווה גם: Harris (לעיל, הערה 22), עמ' 50–53, 263 ואילך. בקורנתוס, למשל, בזמן הכיבוש בשנת 146 לפנה"ס, הוצאו להורג כל הגברים, והנשים והילדים נמכרו לעבדות.

33 על תגובות הדחייה כלפי רומא ראה: L. Castiglioni, 'Motivi antiromani nella tradizione storica antica', *Istituto Lombardo, Rendiconti*, Serie II, LXI (1928), pp. 625–639; H. Fuchs, *Der geistige Widerstand gegen Rom in der antiken Welt*, Berlin 1938 (Nachdruck 1964). ראה הסקירה על הרושם שעשתה רומא על היוונים בתקופת הכיבושים הגדולים אצל: Gruen (לעיל, הערה 6), א, עמ' 316–356. השווה גם: E. A. Baumann, *Beiträge zur Beurteilung der Römer in der antiken Literatur*, Diss., Rostock 1930.

34 ראה דברי ההערכה של מלינו לרומא אצל: E. Diehl (ed.), *Anthologia Lyrica Graeca*, II, Fasc. 6, Leipzig 1942², pp. 209 f. (=Stobaeus III, 7, 12) C.M. Bowra, 'Melinno's Hymn to Rome', *JRS*, XLVII (1957), pp. 21–28; R. Mellor, *Θεὸν Πώμη, The Worship of Goddess Roma in the Greek World*, Göttingen 1975, pp. 119–128. ראה גם דברי המשורר Lycophron, *Alexandra* l. 1229, אם כי תאריכם אינו ברור. ראה: P.M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, II, Oxford 1972, pp. 1065–1067, n. 331. אחת ההערכות המעניינות של ההתנהגות הרומית ביחס לעמים שבהם נלחמה רומא נמצאת אצל

ומדיני, שאינו שליט בארץ עצמה ושאינו מוכר למעשה מתוך מגע ישיר. שינוי היחס בא רק בהמשך הזמן, עם ההשתלטות הרומית על סוריה ועל ארץ ישראל, והוא מצא את ביטוי המובהק בפשר חבקוק שב'מגילות הגנוזות', שינוי שביטא את החליפות והתמורות שחלו במעמדה של סוריה וארץ ישראל כתוצאה מההשתלטות האלימה והישירה של הממלכה הרומית על האיזור.³⁵

הדמויות המזדקרות בסקירה של מקבים א' פרק ח (אנטיוכוס, פיליפוס, פרסוס, אומגנס מלך פרגאמון, שמת בשנת 159 לפנה"ס), שייכות אכן כולן בעיקר לתקופה שלפני 161 לפנה"ס, שנת כריתת החוזה; רק הפסוקים ט-י הדנים בכיבוש יוון מתכוונים לפי הרושם למאורעות של שנת 146 לפנה"ס. אין התיאור מודע למלחמת האזרחים הרומית, להתנגשויות בתוך ההנהגה הרומית כתוצאה מהריפורמות של הגראכחים וגם לא לחיסולה של ממלכת פרגאמון וליצירתה של הפרובינקיה אסיה בשנת 129 לפנה"ס.³⁶ עניין המלחמה ביוון המוזכר בתיאור והמאוחר לשנת 161 לפנה"ס אינו מסייע להשערה שהתיאור נובע מן הדין-וחשבון שרשמו והביאו שני השליחים של יהודה המקבי,³⁷ הכהנים אופולמוס בן יוחנן בן הקוז' ויאסון בן אלעזר; הראשון גם זוהה עם ההיסטוריון היהודי-הלניסטי אופולמוס.³⁸

דיודורוס לב, 4, 5-4; כשהיו עדיין בשלב של כינון ההגמוניה הם נהגו במתינות, אולם משהשתלטו כמעט על כל העולם המיושב חיזקו את שלטונם על ידי הטלת אימה והריסת הערים המהוללות, קרתאגו, קורינתוס ונומאנטיה.

35 ראה: ד' פלוסר, 'מלכות רומא בעיני בית-חשמונאי ובראי האסיים', ציון, מח (תשמ"ג), עמ' 149-176. פלוסר גם סבור, שאם נניח שספר מקבים א' נתחבר בשנותי האחרונות של יוחנן הורקנוס, בשעה שפנה אל עולמם הרוחני והפוליטי של הצדוקים, הרי שבחו המפוקפק של האימפריאליזם יזכה למימד נוסף: הערכת תועלתה של העוצמה בפנים-יהודה הובילה לסגידה לכוח הבלתי מרוסן של בעל הברית הרומי. על יחס היהודים בדורות אלה לרומא ראה גם סקירתו הקצרה של: F.F. Bruce, 'The Romans through Jewish Eyes', *Paganisme Judaïsme, Christianisme, Mélanges offerts à Marcel Simon*, Paris 1978, pp. 3-12; G. Vermes, 'Ancient Rome in Post-Biblical Jewish Literature', *Post-Biblical Jewish Studies*, Leiden 1975, pp. 215-224. ראה גם ההתייחסויות לעלייתו של רומא כבר בסיבילה השלישית: *Oracula Sibyllina* III, ll. 175-191; 350-355

36 ראה: A. Momigliano, 'The Date of the First Book of Maccabees', *Mélanges offerts à Jacques Heurgon: L'Italie préromaine et la Rome républicaine*, Roma 1976, II, pp. 657-661 = *Sesto contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, tomo secondo, Roma 1980, pp. 561-566. מומיליאנו מביע את דעתו שהחיבור כולו, מקבים א', נתחבר לא מאוחר לשנת 129 לפנה"ס, ושהאווירה של כל התיאור בפרק ח' היא מהשנים 130-146 לפנה"ס.

37 השערה זו מועלית ביד: M. Sordi, 'L'elogio dei Romani nel I libro dei Maccabei', *Storiografia e propaganda a cura di Marta Sordi*, Milano 1975, pp. 95-104

38 ראה: Fraser (לעיל, הערה 34), עמ' 962, הערה 101: B.Z. Wacholder, *Eupolemus. A study*; J.C. of *Judaeo-Greek Literature*, Cincinnati 1974, pp. 1-7. בין אלה שכופרים בזיהוי נמצא Dancy, *A Commentary on I Maccabees*, Oxford 1954, p. 129

ד

לאחר שבחי הרומאים ותיאור שיגור המשלחת באה תעודת הברית בין רומא ליהודים, לפי העתק על לוחות נחושת שנשלחו מרומא לירושלים³⁹. החוזה בצורתו כפי שהוא מנוסח בספר מקבים א' מהווה תרגום יווני של הנוסח העברי שמצוי היה בספר המקורי, ושהוא מצדו היווה תעודה שתורגמה רשמית מלאטינית ליוונית וממנה שוב לעברית על ידי המחבר של הספר. כתוצאה מכך היה קשה לעמוד על מהותו המדויקת של החוזה שלפנינו ולעתים אף פורשו סעיפיו בצורה שאינה הולמת את מובנם האמיתי⁴⁰. אולם האופי הבסיסי של החוזה נחשף בעיקר תוך השוואה עם חוזים אחרים שנשתמרו ביוונית על גבי כתובות. הללו הם חוזים בעיקר מהמאה הב' לפנה"ס ומקצתם מהמאה הראשונה לפנה"ס, שנכתבו בין רומא לבין ערים שונות – ולאודווקא החשובות ביותר ביניהן – שבאסיה הקטנה, באיי הים, ביוון ולחופי הים השחור. בין אלה היה האי אֶסְטִיפְלִיאה (Astypalaea), אחד מאיי הספוראדים שבקירבת דרום חופה המערבי של אסיה הקטנה (105 לפנה"ס)⁴¹; מֶתִימְנָה (Methymna), העיר הידועה בצפון האי לֶסְבּוֹס (החלק המאוחר

39 סקירה ברורה על מה שידוע לנו, פחות או יותר, על הפקדת המקור של החלטת סנאט ועל מסירת ההעתיקים הנוגעים בדבר, ראה: R.K. Sherk, *Roman Documents from the Greek East*, Baltimore 1969, pp. 4–19. על חוזה הברית (foedera) ראה: שם, עמ' 11–12. המקור של החלטת הסנאט היה מופקד ב־aerarium Saturni ברומא. הגיעו לידינו בעיקר העתיקים בלשון היוונית שנשתמרו על ידי הערים היווניות. בעיה מתעוררת ביחס לחוזה ברית. נראה שנעשו שני העתיקים. האחד נחרת על לוח בקאפיטול ברומא, ואילו האחר נשלח לעיר הנוגעת בדבר. קיימת מחלוקת בין החוקרים רק ביחס להחלטת סנאט שקדמה לברית. אך נראה ששתי התעודות (החלטת הסנאט והחוזה) היו נחרתות על לוח בקאפיטול, ולא היו מסתפקים בהפקדתה של החלטת הסנאט ב־aerarium. ראה גם את מאמרו המעניין של: M.W. Frederiksen, 'The Republican Municipal Laws, Errors and Drafts', *JRS*, LV (1965), pp. 183–198, בעניין גלויות ואינטרפולאציות שחדרו לתעודות המקוריות.

40 כך עדיין אצל: E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, I, Leipzig 1901³⁻⁴, עמ' 220 הערה 4 (סוף ההערה). שירר, שקיבל במלואה את האותנטיות של התעודה, הבין שהיא מכילה סעיף המעדיף מבחינה פורמאלית את רומא על יהודה, וראה בכך אפילו נימוק לטובת האותנטיות של התעודה. בעקבות שירר הולך עדיין גם י' קלוזנר, היסטוריה של הבית השני, ג, ירושלים תש"י, עמ' 44–45.

41 האי נשתתף כבר לברית האטית-דלית (ראה: R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford 1972), p. 526, ושמר על מעמדו כ־civitas libera בתקופה הרומית. ראה הכתובות מאסטיפליאה: *JG*, XII, 3, Nos. 167–240. גודלו של האי היה 95 ק"מ מרובעים. קשה להבין על מה ראו הרומאים להבליט אותו. רוסטובצ'ף העלה השערה שהדבר קשור למלחמה בשודדי הים. ראה: M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, III, Oxford 1941, p. 48 n. 1514. דונאטי הטעים את חשיבותו של מיקום האי. ראה: A. Donati, *Epigraphica*, XXVII (1965), p. 17. מכל מקום, ברור שבאותו זמן הפך סוג זה של בריתות לרווח ביותר בין רומא לערים היווניות. האבן עצמה, שמכילה את הכתובת, נתגלתה בכנסייה באי אסטיפליאה, הועברה לסמיירה, ושם נהרסה בזמן שריפה בשנת 1797. אולם לפני כן הועתקה על ידי החוקר Villoison. ההעתקה שלו שימשה בסיס למהדורות השונות. ראה: *Corpus Inscriptionum*

של המאה ה' לפנה"ס; או קיבירה (Cibyra) בדרום אסיה הקטנה מזרחה לקאריה (המחצית הראשונה של המאה ה' לפנה"ס)⁴².

מהחוזים האחרים יש להזכיר את החוזה שבין רומא לתייראון (Thyreion) שבאקארנאניה (Acarmania) במערבה של יוון, משנת 94 לפנה"ס⁴³. כן אנו קוראים באחת הכתובות שנמצאה במקדש אֶסְקְלֶפְיוֹס שבאֶפִּידֶאורוֹס על החלטה המתייחסת לשליחות של אחד מאזרחיה שהביא לעיר חוזה ברית בין רומא לאפידאורוס⁴⁴. כמה חוזים מסוג זה מצויים עוד מתקופה מאוחרת יחסית, משנות השלושים והעשרים של המאה הראשונה לפנה"ס⁴⁵. חוזי ידידות וברית היו קיימים גם בין רומא לקאלאטיס (Callatis), ששכנה לחוף הים השחור, ובין רומא לבין מארוניאה שבתראכיה⁴⁶. מציאת הכתובות השונות שהכילו חוזים היא מקרית בהחלט, ואפשר להסיק מהן על קיומם של חוזים נוספים בין רומא לערים שונות, שלא הגיעה אלינו כל ידיעה עליהם⁴⁷.

Graecarum, II (ed. A. Boeckh), No. 2485 = P. Viereck, *Sermo Graecus*, Göttingen 1973 Sher = 1888, No. XXI = *IG XII*, 3 (1898), No. 173 (לעיל, הערה 39), מס' 16. חוזה זה הוא שהובלט כבר בשעתו בזיקה למקבים א', פרק ח, על ידי מומזון, והיה לאחת מאבני-הפינה במחקרו הגדול של טויבלר (ראה להלן, הערה 47); אכן הוא מכיל בתוכו את עיקר האלמנטים של החוזה עם יהודה. למעשה, התעודה כפי שנחקקה באסטיפליאה מכילה כמה חלקים: החלטת סנאט, חוזה-הברית עצמו וכן החלטה של בני אסטיפליאה. מכיוון שמדובר כאן בחידוש הברית, סבורים היו חוקרים שונים באופן טבעי, שהכוונה כאן לברית שנכרתה כבר קודם; אולם הועלתה גם סברה מתקבלת על הדעת, שאין 'חידוש-הברית', כי אם דפוס לשון נמלץ לגבי אישור והגברת יחסי-ידידות פחות רשמיים, שהיו קיימים כבר מזמן בין רומא לאסטיפליאה, ואילו חוזה של ממש נכרת רק בשנת 105 לפנה"ס'. ראה: Donati, שם, עמ' 16.

42 את החוזה בין רומא למתימנה ראה: *Sylloge*³ No. 693. כאן מתוארכת הכתובת על ידי Dittenberger לשנת 129 לפנה"ס. Magie (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 967, הערה 89, מניח את קיום הברית כבר בשנות החמישים של המאה השנייה לפנה"ס, ראה גם: Gruen (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 741. החוזה עם קיבירה נמצא ב-*OGIS* II, No. 762. קשה לקבוע את זמנו המדויק של חוזה הברית עם קיבירה, אך אין לאחר אותו משנת 167 לפנה"ס.

43 ראה: *Sylloge*³ No. 732.

44 ראה: *IG*, IV, 1², No. 63. המהדיר של הכתובת ב-*IG* קבע את תאריכה לשנת 114/115 לפנה"ס. Gruen (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 742, מעדיף את שנת 112 לפנה"ס.

45 ראה: Sher (לעיל, הערה 39), מס' 28 = J. Reynolds, *Aphrodisias and Rome*, London 1982, pp. 42 f., No. 6. שם, מס' d26.

46 את החוזה עם קאלאטיס ראה אצל: S. Lambrino, *Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, *Comptes rendus*, 1933, p. 278; A. Degrassi, *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae*, G. Touchais, *Bulletin de* Firenze 1963, II, No. 516. על החוזה עם מרוניאה ראה: *Correspondance Hellénique*, CII (1978), p. 726.

47 מהדיונים על הבריתות שבין רומא לבין הערים היווניות שנשתמרו על גבי הכתובות היווניות ראה: E. Täubler, *Imperium Romanum*, Leipzig-Berlin 1913, pp. 44–62; H. Horn, *Foederati*, Diss., Frankfurt 1930, pp. 70–82; A. Donati, 'I Romani nell' Egeo: i documenti dell' *Epigraphica*, XXVII (1965), pp. 3–59. Gruen: *eta* 'republicana', (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 744–731.

עובדה מזדקרת לעין כול היא, שלמעשה כל הערים הללו שרומא כרתה איתן את הבריתות היו גופים פוליטיים בעלי חשיבות משנית, שמבחינה צבאית נפלו בהרבה מיהודה שמרדה בהצלחה בממלכת בית סלוקוס⁴⁸.

כבר מהשוואה שבין מקבים א' לבין החוזה שבין רומא לאסטיפליאה, על אף ההבדלים הנובעים מגלגולי התרגום הקשים של התעודה שבמקבים א' ומהעובדה שמחבר הספר יכול היה מלכתחילה לסטות מהעתקה מדויקת של התעודה ולאחד אותה עם מרכיבים נוספים ואולי גם לא לשמור על סדר הסעיפים⁴⁹, עולה הדימיון הרב שבין החוזים היווניים ובין החוזה היהודי-רומי. מבדיקת התעודות האפיגראפיות עולים כמה סעיפים קבועים בחוזי הידידות והברית שבין רומא לבעלות בריתה: קיום שלום נצחי בין שני הצדדים, ניטרליות ידידותית בין רומא לבעלות בריתה והחובה של כל אחת לבוא לעזרת רעותה במקרה של התקפה מצד שלישי. את כל הסעיפים האלה אפשר לגלות בתעודת הברית שבין רומא ליהודה, גם אם ישנה סטייה קלה בסדר ההתחייבויות של שני הצדדים בחוזה היהודי-רומי לעומת החוזים שבכתובות⁵⁰.

ה

לאחרונה התעוררה שוב שאלת האותנטיות של תעודת הברית שבין רומא ליהודה, ובכלל התעוררו מחדש ספיקות ביחס לעצם כריתת הברית בשנת 161 ואפילו ביחס לקיום קשרים הדוקים בין רומא ליהודה באותה שנה. כבר התיאולוגים הפרוטסטנטיים, ובעיקר ג'והן ריינולדס – בחיבור שיצא בשנת 1611, ארבע שנים לאחר מותו – וההולך

48 למעשה לא הגיעה אלינו עדות בכתובות אף לא מאחת מן המדינות החשובות. אופי היחסים עם מצרים התלמית שנוי במחלוקת. ראה: Gruen, שם, ב, עמ' 701, הערה 141, הסבור שאין לראות בביטול החוזה שבין תלמי פילומטור לרומאים, כתוצאה מסירובו של זה האחרון להיענות לתביעות בעניין קפריסין (פוליביוס לא, 20, 3), הוכחה לכך שהיה הסכם פורמאלי בין תלמי פילומטור לרומא.

פרגאמון נכנסה לראשונה למערכת של קשרי ידידות עם רומא סביב שנת 210 לפנה"ס. קשרים אלה מוגדרים על ידי פוליביוס, בקשר למאורעות של שנת 189 לפנה"ס, כ'ידידות וברית' (פוליביוס כא, 20, 3). אך ביחס למהות המדויקת של הקשרים נחלקו הדעות. ראה: Walbank (לעיל, הערה 4), ג, עמ' 112. אשר ליחסים שבין בית סלוקוס לרומא, יש לציין שסביב שנת 198 לפנה"ס מתייחס הסנאט לאנטיוכוס השלישי כאל *Socius et amicus*. חוזה אפאמיה קבע מצב של ידידות בין אנטיוכוס לרומאים לתמיד (פוליביוס כא, 42, 1). אנטיוכוס אפיפאנס השתדל בעניין חידוש הברית עם הרומאים (ליריוס מב, 6, 10–6). ראה: V. Ferrenbach, *Die Amici Populi Romani* (10–6). ראה: M.R. Cimma, *Reges Socii et republikanischer Zeit*, Diss., Strassburg 1895, pp. 33 f.: *Amici Populi Romani*, Milano 1976, pp. 147 f. גם על סעיפי הברית עם רודוס אנו יודעים רק מהמקורות הספרותיים, והם אינם ברורים לנו. ראה: Berthold (לעיל, הערה 10), עמ' 211 ואילך.

49 ראה בעיקר את סיכומו של טויבלר (לעיל, הערה 47).
50 כך חסר בחוזה היהודי-רומי האיסור המפורש של המעבר לאויבי הצד השני, וכן יש פה חיבור סעיף הניטרליות עם סעיף ברית ההגנה. ראה גם: Horn (לעיל, הערה 47), עמ' 81.

בעקבותיו וורנסדורף, טרחו ומצאו אי־דיוקים רבים במקבים א', כולל פרק ח, בהשוואה למה שאנו יודעים מהמקורות הקלאסיים. אולם הם לא הטילו ספק בעצם עובדת הברית בין יהודה לרומא בשנת 161 לפנה"ס ואף לא כפרו באותנטיות של התעודה עצמה, כי אם הסתפקו בהדגשת השגיאות המצויות בתיאור המפליג בשבחה של רומא ומשטרה בהרצאה שבפרק ח הקודמת לחוזה עצמו⁵¹. את עובדת הברית ואת האותנטיות של התעודה קיבלו גם חוקרים רבים במשך המאה הי"ט, כגון אוואלד וגרים מקרב הפרוטסטאנטים והרצפלד מקרב היהודים⁵². אחרת היתה השקפתו של גרץ⁵³, שסבור היה שלראשונה נכרתה הברית בין רומא ליהודה רק בימי שמעון החשמונאי, כיוון שאין להעלות על הדעת שרומא תכרות ברית עם סתם מנהיג גרילה מוצלח מסוגו של יהודה המקבי. בינתיים הופנתה תשומת הלב לדימיון שבין תנאי החוזה היהודי־רומי לבין תנאי החוזים שבין רומא לגופים המדיניים השונים באותה תקופה. באיגרת שכתב מומזן, ההיסטוריון של רומא, לגרים, הפרשן של ספרי המקבים, הודגש הדבר, וגם חוקרים אחרים היו ערים לדימיון זה⁵⁴. המחקר קיבל מפנה בייחוד על ידי חיבורו הגדול של

- 51 ראה: J. Rainolds, *Censura Librorum Apocryphorum Veteris Testamenti*, Oppenheim 1611, pp. 1269–1310. המסקנה של ריינולדס היא (שם, עמ' 1289 ואילך), שאין הספר ניוון מהשראה אלוהית, והוכחה לכך הם האי־דיוקים העובדיתיים. ראה גם: G. Wernsdorff, *Commentatio historico-critica*, Vratislavia 1747, pp. 126–130. וורנסדורף, כריינולדס קודמו, אינו כופר באותנטיות של החוזה עצמו, אך מפקפק ביחס לתוספת על דמטריוס. האותנטיות של החוזה מקובלת גם על I. T. Krebs, *Decreta Romanorum pro Iudaeis facta e Josepho* collecta, Leipzig 1768, pp. 1–46.
- 52 ראה: H. Ewald, *Geschichte des Volkes Israel bis Christus*, IV, Göttingen 1852², pp. 369 f. אלא שלאואלד התיאולוג יש ביקורת על עצם כריתת הברית מבחינה דתית (הוא מצוטט בעניין זה גם על ידי גרים): 'Wie tief diese Zeit des "Volkes Gottes" trotz seines neuen Aufschwunges dennoch hinter dem reinen Muthe der besseren Zeiten seines Altertums zurückblieb: denn jeder bessere alte Prophet würde es widerrathen haben'.
- L. Herzfeld, *Geschichte des Volkes Jisrael*, I, Leipzig 1863², pp. 293–295.
- 53 השקפה זו מובעת גם במהדורה שיצאה לאחר מותו של גרץ, ושנערכה בידי בראן. ראה: H. Graetz, *Geschichte der Juden*, III, 2, Leipzig 1906, pp. 657–659. בכריתת־הברית שבין יהודה לרומא כופר גם: E. Renan, *Histoire du peuple d'Israël*, IV, Paris 1893, p. 384, n. 3. ולהיוון למעשה אינו קובע עמדה ברורה. ראה: J. Wellhausen, *Israelitische und jüdische Geschichte*, Berlin 1894, p. 216, n. 1.
- 54 ראה: W. Grimm, 'Ueber I Macc. VIII und XV, 16–21 nach Th. Mommsen's u. Fr. Ritschl's Forschungen', *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 1874, pp. 231–238. מנדלסון מסכם את דיונו בתעודה במסקנה, שהרומאים קבעו יחסי ידידות עם היהודים (amicitia), אבל לא 'ברית בין שווים'. ראה: L. Mendelssohn, 'Senati Consulta Romanorum quae sunt in Iosephi Antiquitatibus', *Acta Societatis Philologiae Lipsiensis*, V (1875), p. 99. φιλαία) amicitia כקשר בלתי פורמאלי, ראה לאחרונה סיכומו של Gruen (לעיל, הערה 6), א, עמ' 95–54. דברי ביקורת על מנדלסון ראה כבר אצל Viereck (לעיל, הערה 41), עמ' 92 ואילך. בלוך ער לדימיון שבין החוזה היהודי־רומי במקבים א' לבין החוזה הרומי עם אסטיפאליה, אך אין הוא

טויבלר, שהקדיש ניתוח מפורט לברית היהודית-רומית, השווה את אופיה ותנאיה לכל מה שהיה ידוע בזמנו על הבריתות בין רומא למדינות אחרות ועשה את הברית היהודית-רומית לאחת מאבני הפינה של הבניין שהקים בפרשנות הבריתות הרומיות באותם דורות⁵⁵. הוא הגדיר גם את הברית הזאת בדיוק כ"foedus aequum", כלומר ברית בין שווים, אם כי ראה בחוזה היהודי-רומי חוזה שנוסח ואושר רק בסנאט ולא הובא לאישורה של אסיפת העם. רוב החוקרים קיבלו בהדרגה את תפיסתו של טויבלר⁵⁶, אף על פי שווילריך המשיך להחזיק בדעה השוללת את עובדת הברית בין רומא ליהודה בימי יהודה המקבי, גם בספרו על זיופי התעודות בספרות היהודית-הלניסטית משנת 1924⁵⁷. פה ושם גם הועלו דעות שהבעיה צריכה עיון מחדש, ויש גם מי שנמנע מלהכריע סופית בעניין⁵⁸. אולם בדרך כלל הדעה שגרסה את האותנטיות של התעודה, פחות או יותר לפי פירושה אצל טויבלר, הפכה לדעה הרווחת כמעט ללא עוררין בראשית שנות החמישים⁵⁹.

מכריע בשאלת האותנטיות שלו. ראה: J. Beloch, *Der italische Bund unter Roms Hegemonie*, Leipzig 1880, p. 196

55 ראה: טויבלר (לעיל, הערה 47), עמ' 239–254.

56 ראה עוד לפני טויבלר: L.E. Matthaëi, *The Classical Quarterly*, I (1907), pp. 203 f., וכן את

J. Juster, *Les Juifs dans l'empire romain*, I, Paris 1914, pp. 130 f.; O. Roth, *Rom und die Hasmonäer*, Leipzig 1914, pp. 3–18

חיבוריהם בשנה שלאחר הופעת חיבורו של טויבלר, הם לא הספיקו עדיין להכיר את מחקרו. מתאי

מכלילה את הברית עם יהודה בין הבריתות שבין רומא לערים היווניות. רות מקבל את האותנטיות

היסודית של התעודה. אך גם הוא, כשירר בשעתו, נוטה לראות ביטוי ליחסי אי-שוויון בין היהודים

לרומא (שם, עמ' 16). יחד עם זאת, הוא גם מביא בחשבון שבימיו של יהודה המקבי מדובר על

ידידות (amicitia) גרידא (שם, עמ' 14). את האינטרפרטציה של טויבלר ביחס למהותו של החוזה,

חוזה שהוא לדעתו 'חוזה-סנאט', כלומר שלא הובא לאישורה של אסיפת העם, קיבלו ראשי

המדברים במחקר ההיסטוריה הרומית והעוסקים בתולדות ישראל באותו זמן. ראה: Ed. Meyer, *Ursprung und Anfänge des Christentums*, II, Stuttgart und Berlin, p. 246, n. 4

M.S. Ginsburg, *Rome et la Judée*, Paris 1928, עמ' 398 ואילך; Volkmann (לעיל, הערה 12), עמ' 34–49; Bickermann, *PW*, XIV (1928), s.v. *Makkabäerbücher*, col. 785; E.R.

Bevan, *The Cambridge Ancient History*, VIII (1930), p. 519; A. Momigliano, *Prime*

Horn; *linee di storia della tradizione maccabaica*, Roma 1930, pp. 159–162 (לעיל, הערה

47), עמ' 81; S. Accame, *Il dominio romano in Grecia dalla guerra acaica ad Augusto*, Roma 1946, pp. 79 f.

57 ראה: H. Willrich, *Judaica, Forschungen zur hellenistisch-jüdischen Geschichte und Literatur*, Göttingen 1900, pp. 62–68, 71–75; idem, *Urkundenfälschung in der*

hellenistisch-jüdischen Literatur, Göttingen 1924, pp. 44–50 קיצוני בהשקפותיו נגד

האותנטיות של החוזה והקשרים בין יהודה לרומא בשנת 161 לפנה"ס הוא: H. Winckler, 'Die Juden und Rom', *Altorientalische Forschungen*, Dritte Reihe, I (1901), Leipzig, pp. 97–134 (ראה דברי הסיכום בעמ' 133–134).

58 כך, למשל, אוטו (לעיל, הערה 15), עמ' 84 הערה 4; A. Stein, *Römische Inschriften in der antiken Literatur*, Prag 1931, p. 22

59 ראה, למשל: M. Sordi, 'Il valore politico del trattato fra i Romani e i Giudei nel 161 a. C.', *Acme*, V (1952), pp. 509–519 'Dopo le 509: עמ' 509

הועלתה גם אפשרות לפרש את הצד הפורמאלי של התעודה מבלי להיזקק להנחה של טיפוס מיוחד של חוזה סנאט⁶⁰, ולעתים גם הוצעו הסברים שאינם מתקבלים על הדעת למסיבות ההיסטוריות ולמניעים לחתימת ההסכם⁶¹.

אולם נדמה שבשנים האחרונות החלה המטוטלת לנוע בכיוון שונה. בשנת 1977 הקדיש החוקר הגרמני גאוגר את מחצית חיבורו על האפולוגטיקה היהודית לדיון מדוקדק ביחסי יהודה ורומא בספר מקבים א', ויצא בהתקפה מוחצת על האותנטיות של תעודת הברית וגם על עצם עובדת הברית בשנת 161 לפנה"ס⁶². זמן קצר לאחר מכן (1980) הציע תומאס

argomentazioni del Täubler i dubbi non appaiono più ragionevoli, e l'autenticità del trattato è ormai ammessa di quasi tutti i moderni' של הרפובליקה הרומית האמצעית במאה העשרים, גטאנו דה סאנקטיס (לעיל, הערה 17), עמ' 118, הערה 103; וכמו כן: 161–163, pp. 1952, F.M. Abel, *Histoire de la Palestine*, I, Paris 1952; M. Lemosse, *Le regime des relations internationales dans le Haut-Empire romain*, Paris 1967, p. 34; Th. Liebmann – Frankfort, 'Rome et le conflit judéo-syrien 164–161 avant notre ère', *L'Antiquité Classique*, XXXVIII (1969), pp. 101–120; D. Piattelli, 'Ricerche intorno alle relazioni politiche fra Roma e l' ἔθνος τῶν Ἰουδαίων dal 161 A.C. al 4 A.C.', *Bulletino dell' istituto di diritto romano 'Vittorio Scialoja'*, 3-a serie, XIII (1971), pp. 219–340; A. Giovannini und H. Müller, 'Die Beziehungen zwischen Rom und den Juden im 2 Jh. v. Chr.', *Museum Helveticum*, XXVIII (1971), pp. 167–169; J.A. Goldstein, *I Maccabees, A New Translation with Introduction and Commentary*, New York 1976, pp. 346–369

ראה: D. Timpe, 'Der römische Vertrag mit den Juden von 161 v. Chr.' *Chiron*, IV (1974), pp. 133–152. מורטון סמית אינו מייחס חשיבות רבה לזמן החוזה, בין אם הוא שייך ממש לזמנו של יהודה המקבי, בין אם הוא מתקופה יותר מאוחרת (כלומר לפי שיטת וילרד). ראה: M. Smith, 'Rome and Maccabean Conversions: Notes on 1 Macc. 8', *New Testament Studies in Honour of David Daube*, Oxford 1978, pp. 1–7, esp. p. 2

ראה למשל: W. Wirgin, 'Judah Maccabee's Embassy to Rome and the Jewish-Roman Treaty', *PEQ*, CI (1969), pp. 15–20. וירג'ין העלה רעיון דימויני, שהרומאים כרתו עם היהודים ברית שהיתה מבוססת על מניעים מסחריים. כוונתם היתה, לדעתו, שהיהודים יפסיקו לסחור עם היוונים, אויביהם של הרומאים.

ראה: J.D. Gauger, *Beiträge zur jüdischen Apologetik: Untersuchungen zur Authentizität von Urkunden bei Josephus und im I. Makkabäerbuch*, Bonn 1977, pp. 155–328, 335–339. החוק לכאורה מבין הנימוקים השונים נגד האותנטיות של תעודת הברית שבין רומא ליהודה בשנת 161 לפנה"ס, שהועלו מחדש בידי גאוגר (שם, עמ' 253–257), הוא שבתעודה מימי קיסר שבה מוזכרת יפו ליהודים (קדמוניות יד, 205) נאמר, שהעיר היתה בידי היהודים בזמן שכרתו את הברית עם הרומאים. הסתמכות על מצב עניינים קודם היא נוהג רגיל בתעודות הרומיות שנשתמרו על הכתובות היווניות. במקרה של יוליוס קיסר, הרי הוא מסתמך על כך שהעיר היתה שייכת ליהודים כבר מקדמת דנא, בזמן ש'עשו את הברית עם הרומאים', מבלי שהיה לו עניין ואף לא ידע שהעיר נשתייכה ליהודים רק בזמן חידוש הברית בימי שמעון ולא בשעת כריתתה בימי יהודה המקבי. לגבי ההסתמכות עליה בימי הרי להבדל הזה ממילא לא היתה משמעות.

פישר בחיבורו על הסלוקיים והיהודים לראות בתעודה רק שלב שלא בא לכלל אישור, כלומר הוא טען שאמנם נתקבלה החלטה ברומא ברוח זו, אלא שהתעודה היתה צריכה להתאשר אחר כך ביהודה ודבר זה לא יצא לפועל בגלל המסיבות שנתהו בשנת 161 לפנה"ס.⁶³ בשנת 1984 דן במפורט בשאלת הברית בין רומא ליהודה בשנת 161 לפנה"ס גם ההיסטוריון האוקספורדי שרוויין-וייט (Sherwin-White), בספרו על מדיניות החוץ הרומית במזרח, ובו כפר בקיומו של חוזה ברית בין רומא ליהודה באותו זמן. ובעוד שגאוגר ביסס את טענתו בעיקר על דקדוקי עניות, סתירות והבחנות פורמאליות – אם כי גם הוא חוזר בסופו של דבר ותומך שיטתו בעיקר על הנימוק הענייני הישן, שאין זה סביר שרומא תכרות ברית עם מורד במלכות – הרי שרוויין-וייט דווקא טוען שמבחינה פורמאלית החוזה נראה מהימן, ומי שהמציא אותו עשה את מלאכתו בנאמנות. אולם מלכתחילה הוא מביא את הנימוק הישן, מבלי להזכיר קודמים לו, שלא הטקסט של החוזה הוא שמעורר חשד, כי אם הסיטואציה ההיסטורית.⁶⁴

ניתן למעשה לחלק את הבעיה לשתיים, האותנטיות של התעודה ועובדת הברית בין יהודה לרומא, גם אם התעודה אינה אותנטית. ביחס לשאלת האותנטיות של תעודה המועברת אלינו רק באמצעות מקור ספרותי אחד, או אף במספר מקורות ספרותיים התלויים זה בזה, אפשר להביא רק נימוקים סבירים לאותנטיות, אך זה כמעט מעבר ליכולתנו להוכיח זאת בצורה חד-משמעית.⁶⁵ הוכחה מעין זו יכולה לבוא רק על ידי גילוי כתובת (או פאפירוס) המכילה את נוסח התעודה, כפי שאכן קרה במקרה של תעודה מסוימת אצל תוקידידס העוסקת בברית בין אתונה, אֵלִיס, אֶרגוס ומנטיניאה (שנת 418 לפנה"ס)⁶⁶, או ביחס לסיכום תעודת הברית בין האֵטולים לבין רומא בשנת 212 לפנה"ס אצל ליוויוס.⁶⁷ אולם גילויים מסוג זה נדירים הם, ולא זו בלבד שאף אחת מהתעודות

63 Th. Fischer, *Seleukiden und Makkabäer*, Bochum 1980, pp. 104–129; idem, 'Rom: ראה: 63 und die Hasmonäer', *Gymnasium*, LXXXVIII (1981), pp. 139–150

64 A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1*, ראה: 64 London 1984, pp. 70–79. לעומת זאת מקבל Gruen (לעיל הערה 6), א, עמ' 42–46, בצורה חד משמעית גם את עובדת הברית עצמה, וכמו כן גם את האותנטיות של התעודה. אולם הוא רואה בכל החוזה רק הכרזה צרמוניאלית בעלת ערך סמלי. יחד עם זאת, על ידי התזה שלו, שרומא לא התכוונה בשום פנים להחליש את הממלכה הסלוקית, הוא יוצר מניה-יוביה סתירה להנחתו בנוגע לאותנטיות של החוזה בין יהודה לרומא, כיוון שאיך-שהוא הברית בין המורדים היהודים לרפובליקה הרומית היוותה פגיעה ביוקרה ובאינטרסים של הממלכה הסלוקית.

65 ראה: מ' שטרן, 'התעודות בספרות היהודית של תקופת הבית השני', בתוך: התקופה הסלוקית בארץ-ישראל (בעריכת ב' בריכובא), תל אביב תש"ם, עמ' 49–63.

66 ראה: Thucydides V, 47, בהשוואה ל-IG, I³ (ed. D. Lewis), No. 83. השווה: A.W. Gomme, ראה: 66 A. Andrewes, K.J. Dover, *A Historical Commentary on Thucydides*, IV, Oxford 1970, pp. 54–63

67 G. Klaffenbach, 'Der römisch-ätolische Bündnisvertrag vom Jahre 212 v. Chr.', ראה: 67 *Sitzungsberichte der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst*, Jahrgang 1954, Nr 1 (SEG XIII No. 382) (הכתובת גם כ-SEG XIII No. 382); בהשוואה ל-ILS, I, No. 18, ראה גם ליוויוס לט, 14, 9–6, בהשוואה ל-ILS, I, No. 18.

הכלולות בספרי המקבים או בקדמוניות היהודים ליוספוס לא נתגלתה חקוקה על גבי אבן, אלא שגם הסיכוי לכך הוא קלוש ביותר. לעומת זאת, נראה שקיום יחסים הדוקים ביותר בין רומא ליהודה בשנת 161 לפנה"ס מוכח בצורה משכנעת על ידי שורה של מקורות היסטוריוגרפיים-ספרותיים, שבחלקם לפחות אינם תלויים בספר מקבים א', ועל ידי תעודה אחת שהועברה באמצעות קדמוניות היהודים, ספר י"ד, נוסף על התעודה במקבים א', פרק ת, והפראפראזה שלה בקדמוניות היהודים, ספר י"ב.

ו

נסקור את ההוכחות העולות ממקורות אלה:

(1) כבר ראשוני החוקרים בתקופה החדשה הרגישו בכך שבידינו מצוי מקור נוסף ובתלי תלוי לחלוטין במקבים א' על קשרים הדוקים בין יהודה לרומא בימיו של דמטריוס הראשון. מקור זה הוא האפיטומי של יוסטינוס⁶⁸ (המאה הג' לספירה). חיבור זה מהווה תקציר מחיבור היסטורי מקיף של היסטוריה אוניברסאלית, ה'פיליפיקות' (Philippicae), שנתחבר על ידי פומפיוס טרוגוס, היסטוריון חשוב מזמנו של אוגוסטוס⁶⁹. ודאי שפומפיוס טרוגוס לא נזקק בין מקורותיו למקבים א', ותהיה אשר תהיה זהותם ואופיים של המקורות ההלניסטיים שעמדו לרשותו בתיאור המאורעות הקשורים ביחסים שבין הממלכה הסלקית והיהודים⁷⁰. התיאור העיקרי של היחסים האלה מוצע לנו

68 ראה: יוסטינוס, אפיטומה, לו, 3, 9. השווה: M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and* Judaism, I, Jerusalem 1974, No. 137, pp. 334, 336 f., 339, 342 L. Ferrero, *Struttura e metodo dell' Epitome di Giustino*, Torino 1957; F.R.D. Goodyear, 'On the Character and Text of Justin's Compilation of Trogu', *The Proceedings of the African Classical Association*, XVI (1982), pp. 1-24 פרידו, שהיה בעצם ההיסטוריון הכולל הראשון של תקופת הבית השני בזמן החדש, מביא בצד מקבים א' רק את יוסטינוס כמקור לעניין הברית בין יהודה ורומא. ראה: H. Prideaux, *The Old and New Testament connected in the History of the Jews and neighbouring Nations from the Declension of the Kingdoms of Israel and Judah to the Time of Christ*, II, London 1719, p. 195, n. r

69 על המקורות והערך ההיסטורי של פומפיוס טרוגוס, כפי שהוא משתקף כספרים הל' והל'ו של האפיטומה של יוסטינוס, ראה: L. Santi Amantini, *Fonti e valore storico di Pompeo Trogo* (Justin. XXXV e XXXVI), Genova 1972

70 החוקרים מטעימים את תלותו של פומפיוס טרוגוס בהיסטוריון ההלניסטי טימאגנס. בצורה העקבית ביותר הדגיש זאת: A.v. Gutschmid, 'Trogu und Timagenes', *Kleine Schriften*, V, Leipzig 1894, pp. 218-227. וראה גם: Fraser (לעיל, הערה 34), ב, עמ' 748, הערה 214; הסתייגות מתפיסת תלות קיצונית ראה בחיבורו של: O. Seel, *Die Praefatio des Pompeius Trogu*, Erlangen 1955, pp. 18-23. Momigliano, *Quarto Contributo alla storia degli studi classici e del mondo antiquo*, Roma 1969, pp. 237 f.; F.W. Walbank, *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981, pp.

בספר של פומפיוס טרוגוס על הרקע של מלחמתו של אנטיוכוס סידטס ביהודים בימיו של יוחנן הורקנוס. נאמר לנו כאן שהוא הכניע את היהודים שכבשו להם מעמד של חירות תחת שלטונו של אביו דמטריוס. להלן הוא מציג סקירה על מוצאם של היהודים, קדמוניותיהם וארצם, ובסיכום הוא מציין שלאחר שהיהודים מרדו בדמטריוס ביקשו הם את ידידות הרומאים והשיגו מהם את החירות ראשונים מכל בני המזרח, כיוון שהרומאים היו אז נדבנים ביחס לרכושם של האחרים⁷¹. הניסיון לפרש את הדברים על דמטריוס השני, בנו של דמטריוס הראשון, ובאופן זה לראות את הקטע שאצל יוסטינוס כמכוון למה שאירע דור מאוחר יותר⁷², הופרך לחלוטין לאור העובדה שבראשית הדברים הוזכר במפורש דמטריוס האב (של אנטיוכוס סידטס), כלומר דמטריוס הראשון. גם ההנחה ששני מקורות עמדו כאן לרשותו של פומפיוס טרוגוס, ושאהד מהם הדגיש את ההישג העצמי של היהודים שכבשו להם את החירות, ואילו האחר העלה במיוחד את תפקידם המכריע של הרומאים בהענקת החירות ליהודה⁷³, אינה תופסת. גם אם נקבל את ההבחנה הזאת, נצטרך לשים במקום פומפיוס טרוגוס את אחד משני מקורותי ההלניסטיים ההיפותטיים. ההוכחה לקיום הקשרים ההדוקים בין רומא ליהודה לא תחלש, והיא תתבסס על המקור ההלניסטי ההיפותטי. מכל מקום, מהאפיטומי של יוסטינוס עולה שיש במקור חיצוני בלתי תלוי במקבים א' אישור לקיום יחסים הדוקים בין רומא ליהודה בימיו של דמטריוס הראשון, שמשמעותם היתה זהה בעינינו להענקת החירות ליהודה. אמנם מהדברים התמציתיים שהגיעו לידינו באפיטומי של יוסטינוס לא נובע בהכרח שיחסים אלה אכן התבטאו בחוזה של ברית, ברית בין שווים, כפי שנזכר במקבים א', פרק ח, אבל ודאי שהדברים על הענקת החירות מצד הרומאים תואמים ברית מעין זו, ולפחות הם מניחים איזושהי צעד רומי משמעותי בדרך לכינון עצמאותה של יהודה⁷⁴.

352–354; R. Urban, 'Historiae Philippicae bei Pompeius Trogus', *Historia*, XXXI (1982), pp. 82–96

71 'A Demetrio cum descivissent, amicitia Romanorum petita primi omnium ex Orientalibus libertatem acceperunt'. הערה זו, בעלת נימה אירונית כלפי המדיניות הרומית, נחשבת בעיני חוקרים רבים כנובעת מחיבורו של טימאגוס, שגילה חוסר אהדה לגדולתה של רומא, כפי שהדבר בא לכלל ביטוי בהערה של סנקה (13, *Epistulae Morales*). ראה: C. Wachsmuth, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig 1895, p. 450; A. Klotz, *PW*, XXI (1952), col. 2308, s.v. Pompeius Trogus; L. Castiglioni, *Studi intorno* Santi Amantini; *alle 'Storie Filippiche' di Giustino*, Napoli 1925, p. 12, n. 1 O. Seel, *Eine römische Weltgeschichte, Studien zum Text der Epitome des Justinus und zur Historik des Pompeius Trogus*, Nürnberg 1972, p. 210

72 ראה: Willrich, *Judaica* (לעיל, הערה 57), עמ' 65–67; הנ"ל, *Urkundenfälschung* (לעיל, הערה 57), עמ' 48–50.

73 ראה: Sherwin-White (לעיל, הערה 64), עמ' 73.

74 כבר מנדלסון (לעיל, הערה 54) רצה לראות בקשרים שבין רומא ליהודה ביטוי ל-*amicitia* גרידא, מבלי שתיכרת ברית פורמאלית בין שני הצדדים. למעשה, גם כשמדובר על *amicitia et societas*

(2) עדות אחרת בלתי תלויה במקבים א', מפי מקור המסיח לפי תומו, מצויה במקבים ב', ד. יא. מדובר כאן על יוחנן בן הקוק, אביו של אופולמוס, ש'עשה את השליחות בעניין הידידות והברית אל הרומאים'. אמנם, גם כאן היו שביטלו עדות חזקה זאת בטענה שמדובר על כך שאופולמוס יצא לשליחות בעניין הידידות והברית, אך לא נאמר לנו שהשיג את הברית הזאת.⁷⁵ אבל ספק רב אם יאסון איש קיריני היה בכלל מצביע על אופולמוס בזיקה לברית עם רומא, אילו נסתיימה שליחותו בכישלון.

(3) כבר מזמן עמד המחקר על כך שהוכחה עקיפה לקיום קשרים בין יהודה לרומא בשנת 161 לפנה"ס עולה מאיגרת ששיגר קונסול רומי גאיוס פאניוס בן גאיוס לאי קוס (Cos) הסמוך לחלקו הדרומי של חוף אסיה הקטנה. איגרת זו נשתמרה אצל יוספוס במסגרת כרונולוגית משובשת בספר הי"ד של קדמוניות היהודים (סעיף 233), בין שתי תעודות אחרות העוסקות בשחרורם של יהודים מעבודת הצבא: האחת היא מהאי דלוס (Delos) והשנייה מהעיר אפסוס. שתי התעודות שייכות לשנות הארבעים של המאה הראשונה לפנה"ס. אין כל קשר מהותי בין שתי תעודות אלו לבין איגרתו של הקונסול פאניוס. מן המפורסמות הוא שיוספוס כלל בספר הי"ד של הקדמוניות תעודות בעלות אופי שונה אחת מהשנייה, ושניתן לשייך אותן לעניינים ולזמנים הרחוקים זה מזה.⁷⁶ מאיגרתו של פאניוס מתברר שאין היא יכולה להשתייך לשנות הארבעים של המאה הראשונה לפנה"ס, ובכלל למאה הראשונה לפנה"ס.

בתעודה המובאת אצל יוספוס פונה הקונסול לשלטונות האי קוס בבקשה להקדיש תשומת לב לצירי היהודים, למען יחזרו בשלום לארצם דרך קוס. באיגרת נזכרות החלטות סנאט המתייחסות אליהם.⁷⁷ נתון אחד בתעודה משייך אותה באופן כללי למאה הב' לפנה"ס. הקונסול הרומי נקרא כאן ביוונית סטראטגוס היפאטוס (στρατηγὸς ὑπάτος), בהתאם למינוח השגור במאה הב' לפנה"ס⁷⁸, ואילו במאה הראשונה לפנה"ס נזקקו לתואר היפאטוס בלבד. נתון שני בתעודה קובע אותה ממש לשנת 161 לפנה"ס: הקונסול הנזכר כאן הוא כאמור גאיוס פאניוס (Fannius) בן גאיוס. בתולדות הרפובליקה הרומית אנו מכירים שני קונסולים בשם גאיוס פאניוס. האחד הוא גאיוס פאניוס, הקונסול של שנת

(ידידות וברית), לא תמיד אנו רשאים להניח שהיתה קיימת ברית רשמית בין רומא ובין מלך או עיר מסוימת. ראה: A. Heuss, *Die völkerrechtlichen Grundlagen der römischen Aussenpolitik in republikanischer Zeit*, *Klio*, Beiheft XXXI, N.F., Heft 18, Leipzig 1933, p. 26, n. 1, pp. 53–59.

75 ראה: Gauger (לעיל, הערה 62), עמ' 167.

76 כך, למשל, מיוחסת תעודה השייכת בעצם לימי יוחנן הורקנוס הראשון (או לימי שמעון החשמונאי) לימי של הורקנוס השני. ראה: קדמוניות יד, 145–148.

77 אפשר לייחס את לשון הרבים כאן לכך שהחלטת הסנאט נתחלקה לכמה חלקים, שבסוף כל אחד מהם היה הביטוי *censuere*, וביוונית *ἔδοξε*, כפי שיש עדיין סימנים לכך גם במקבים א', ח (פסוקים כו, כח); אפשר גם שהיתה החלטת סנאט שעסקה במפורש באזהרה לדמטריוס (מקבים א', ח, לא-לב).

78 ראה: M. Holleaux, *Στρατηγὸς Ὑπάτος*; 'Etude sur la Traduction en grec du titre consulaire', Paris 1918 (שם, עמ' 5 על התעודה שאצל יוספוס).

122, שאותו אין אפשרות לזהות עם הקונסול שבתעודה, כיוון ששם אביו היה מארקוס ולא גאיוס. אך גאיוס פאניוס האחר, דודו של הקונסול של שנת 122 לפנה"ס ובעצמו קונסול בשנת 161 לפנה"ס (גאיוס פאניוס סטראבו), שם אביו היה אכן גאיוס. העובדה שהשם השלישי של הקונסול (ה־cognomen סטראבו) אינו נזכר בתעודה תואמת אף היא את הנוהג של המאה ה־1 לפנה"ס. יוספוס בשום פנים לא היה ער לזמנה של התעודה, אך אנו מקבלים כאן עדות עקיפה אבל מאוד משכנעת לקיום קשרים בין יהודה לרומא בשנת 161 לפנה"ס, אף על פי שאין כאן עדות ישירה לכריתת ברית ממש בין יהודה לרומא באותה שנה.⁷⁹

(4) במלחמת־היהודים א, 38, במסגרת ההרצאה הקצרה על תולדות יהודה המקבי, מופיעה גם ההערה הקצרה על כך שיהודה היה הראשון שקשר קשרי ידידות עם הרומאים (καὶ πρὸς Ῥωμαίους πρῶτος ἐποιήσατο φιλίαν). אפשר להבין את הדברים שיוספוס מתכוון כאן לברית רשמית עם רומא, כפי שנמסר עליה במקבים א', ומכל מקום ברור שיש כאן עדות לקשרי ידידות בין הרפובליקה הרומית ובין יהודה כבר בימיו של יהודה המקבי. נראה שהעדות של מלחמת היהודים, ויהיה ערכו של המקור לגבי המרד החשמונאי אשר יהיה, היא בבחינת עדות עצמאית שאינה תלויה במקבים א', וזאת בניגוד לקדמוניות היהודים. כבר מזמן עמדו חוקרים על האלמנטים המיוחדים למלחמת־היהודים, על הסברים היסטוריים ועובדות שאינם מצויים במקבים א' ולפעמים גם סותרים ספר זה וגם את קדמוניות היהודים. אף הוסקה המסקנה, שיוספוס בחלק זה של מלחמת היהודים נזקק למקור נוכרי, או לפחות גם למקור נוכרי. מקור זה זוהה לעתים עם ניקולאוס איש דמשק, אף על פי שגם כאן תתעורר השאלה הנוספת מי שימש לניקולאוס מקור לתיאור זה. שכן הוא עצמו חי כבר במרחק ניכר מהמאורעות של המרד החשמונאי.⁸⁰ כבר

79 ראה מחקרו של ניזה, שרוב החוקרים קיבלו את מסקנותיו: B. Niese, 'Eine Urkunde aus der Makkabäerzeit', *Orientalische Studien Theodor Nöldeke zum siebenzigsten Geburtstag gewidmet*, Giessen 1906, II, pp. 817–829. פה ושם המשיכו קצת מהחוקרים להחזיק בדעה שהכוונה כאן לגאיוס פאניוס, ששימש כנציב של הפרובינקיה אסיה בשנות הארבעים של המאה הראשונה לפנה"ס. ראה: E. Letz, *Die Provinzialverwaltung Caesars*, Strassburg 1912, p. 71; Juster (לעיל, הערה 56), א, עמ' 141; Sherwin-White (לעיל, הערה 64), עמ' 73 ואילך; לעומת זאת מקבל גאוגר עצמו את הזיהוי של ניזה עם הקונסול של שנת 161 לפנה"ס. ראה: Gauger (לעיל, הערה 62), עמ' 170; וראה גם: Magie (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 1256, הערה 76. ההשערה של ניזה היא כה קולעת, שקשה להביא נימוקים סבירים כנגדה. היא אינה מחייבת כל תיקון בטקסט, והולמת בצורה מפתיעה את הקונסול של שנת 161 לפנה"ס.

80 ראה: Meyer (לעיל, הערה 56), ב, עמ' 164–166, המדגיש את המקור הפאגאני של תיאור המאורעות האלה במלחמת־היהודים, וסבור שהוא שהה עם ניקולאוס. אמנם, שם, עמ' 165, הוא מודה ששלוש וחצי השנים הנזכרות במלחמת היהודים (א, 19) שאולות מספר דניאל ולא מהמקור הפאגאני היווני. דברי זולזל מוצדקים כשלעצמם כלפי דברי יוספוס במלחמת־היהודים בעניין זה השמיע צ'ריקובר, במאמרו 'מלחמות א', א', בתור מקור היסטורי, מדעי־היהדות, א, ירושלים תרפ"ו, עמ' 179–186 = הנ"ל, היהודים בעולם היווני והרומי, ירושלים תשכ"א, עמ' 135–145. צ'ריקובר אף הרחיק לכת, ושלל את הצורך בהנחה שלרשותו של יוספוס עמדו מקורות בכתב בזמן

בראשית ההרצאה על המאורעות בימי אנטיוכוס מזדקר לעין ההסבר הריאלי-פוליטי למאורעות הפנימיים והחיצוניים שהתחוללו בירושלים, וההדגשה על הרקע המדיני שנתהווה כתוצאה מהאנטגוניזם התלמי-סלוקי. מיוחדת במינה היא ההדגשה על התפקיד שמילא בית טוביה בעידוד הפלישה של אנטיוכוס וכיבוש ירושלים בידי. בין מלחמת היהודים ומקבים א' קיימים ניגודים גם בעובדות וגם בשמות. כך מופיע מפקד בשם באכחידס כבר בראשית הגזירות, ויהודה נחשב כאן לבכור-בניו של מתתיהו⁸¹. מיוחדת היא גם הכרונולוגיה המשובשת של המאורעות; להופעתו של דמטריוס אין כאן זכר, וגם הברית עם רומא וגם מותו של יהודה המקבי נקבעים עוד בזמנו של אנטיוכוס. לדברי קדמוניות היהודים יב, 414–419 התלויים במקבים א' אין ערך עצמאי⁸², והוא הדין גם לידיעה ב' Chronicon Paschale⁸³.

ז

מבדיקת המקורות הספרותיים שאינם תלויים במקבים א' יוצא בוודאות גמורה שנתקיימו קשרים הדוקים בין יהודה לרומא בזמנו של יהודה המקבי⁸⁴, קשרים שהוענקה להם גושפנקא רשמית. מכיוון שבמאה הב' לפנה"ס פיתחה רומא ביחסיה עם גופים מדיניים שונים באגן המזרחי של הים התיכון שיטה של חוץ-ברית בעלי אופי מסוים, שלפיהם ניתן מעמד של שוויון לשני הצדדים לחוזה, ומכיוון שהחוזה הנכלל במקבים א', פרק ח מתאים באופן מצוין לחוזים מהסוג הזה, אין כל סיבה לכפור באותנטיות שלו, ובכך שהוא מבטא

- חיבור הספר, וטען שיסודם בזיכרוננו של יוספוס, אך קשה לקבל את הדעה שההפרשים הספציפיים שבין יוספוס למקבים א' נובעים רק מזיכרוננו של יוספוס. ראה גם: Flavius Josephus, *De Bello Judaico* (herausgegeben von O. Michel und O. Bauernfeind), I, München 1959, p. 403
- 81 ראה: מלחמת היהודים א, 37. ממלחמת היהודים קיבל ידיעה זו גם תאודורוס ממופסואסטיה בפירושו לתהלים. ראה: *Le Commentaire de Théodore de Mopsueste sur les Psaumes* (I–LXXX), ed. R. Devreesse, *Studi e Testi* 93, Citta' del Vaticano 1939, p. 361
- 82 יוספוס הליבש את התעודה צורה הרבה יותר מהוקצעת מבחינה פורמאלית (קדמוניות יב, 417–419). הוא הגדיר גם, לפני שעשה זאת המחקר החדש, את התעודה כהחלטת סנאט (δόγμα συλλήτου). התוספת שהחלטתה נתקבלה בזמן שיהודה שימש ככוהן גדול ויוספוס כסטרטגוס היא משל יוספוס עצמו.
- 83 ראה: *Chronicon Paschale*, ed. Dindorf, I, Bonn 1832, p. 339. על המקורות ל-*Chronicon Paschale* ראה: K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897², pp. 337–339
- 84 מקבים א'. ראה שם, עמ' 339: καθὼς ἡ τῶν Μακκαβαίων ἱστορία δηλοῖ. בעניין שלפנינו נראה שדברי הכרוניקון שאובים במישרין או בעקיפין מספר זכר עמום בצביון אגדתי לברית שבין היהודים לרומאים מצוי בבבלי, עבודה זרה ח ע"ב, כפי שהעירו כבר חוקרים שונים. ראה: S. Krauss, *Monumenta Talmudica*, V, 1, Wien–Leipzig 1914 (Nachdruck 1972), No. 59 C, p. 35; N. Wasser, *Die Stellung der Juden gegenüber Vermes ;den Römern. Nach der rabbinischen Literatur*, Diss., Zürich 1933, pp. 1–8 (לעיל, הערה 35), עמ' 216.

את הקשרים בין רומא ליהודה באותו זמן, קשרים העולים גם ממקורות שמחוץ למקבים א'. הסיטואציה ההיסטורית הקונקרטית המתאימה לכריתת הברית בשנת 161 לפנה"ס היתה קיימת. היתה מגמה מצד הסנאט הרומי להחליש את הממלכה הסלווקית, ומלכותו של דמטריוס הראשון עדיין לא הוכרה על ידי רומא⁸⁵. יחסים קרירים היו קיימים בשנת 161 לפנה"ס גם עם תלמי פילומטור מלך מצרים, בעל הברית הקודם של רומא, שסירב עתה לקבל את התכתוב הרומי ביחס לקפריסין ושבשלב זה גם היה כנראה מקורב לדמטריוס הראשון. מצב עניינים זה חייב במידת מה את מציאותם של בעלי ברית חדשים באזור. יתר על כן, רומא תמכה במלכותו של טימארכוס, אויבו של דמטריוס, ואולי היתה כאן גם הכשרת לבבות בסנאט לטובת היהודים מצד האחים הראקלידס וטימארכוס.

אף על פי שהברית עם רומא לא הצילה את יהודה המקבי מתבוסה בידי גייסותיו של דמטריוס, היתה היא לאבן פינה במדיניות החוץ של הממלכה החשמונאית. יכול להיות שהרומאים ניסו גם לסייע למורדים היהודיים בדרך כלשהי, על ידי התערבות אצל דמטריוס בשנים הקשות שבהן עמד יונתן, שוב כמפקד גרילה, נגד דמטריוס. אולם אין לנו כל עדות לכך במקורות. מה שברור הוא שברית זו נתחדשה כמה פעמים בימי יורשיו של יהודה המקבי בהנהגת האומה⁸⁶. על ברית זו הסתמכו כנראה חוגים יהודיים מסוימים בימי פומפיוס⁸⁷, וההנהגה הרשמית של יהודה בימי יוליוס קיסר התבססה בין השאר עליה כדי לחזק את תביעותיה לצירופה מחדש של יפו ליהודה⁸⁸. הברית הזאת גם סייעה ליהודה החשמונאית להרחיב את קשריה הבינלאומיים ולהתחבר למדינות באזור שהיו קשורות ברומא⁸⁹. גם בהשקפה לאחר, לאור ההתפתחויות המאוחרות הרת-האסון ביחסים שבין יהודה לאימפריה הרומית, אין לראות בקשרים הקדומים של בית חשמונאי עם רומא טעות או עיוורון פוליטי שלא חזה את העתיד. בשעתה הועילה הברית ליהודה וקידמה את

85 גם לאחר מפלת טימארכוס הכיר הסנאט הרומי רק בקושי, אם בכלל, במלכותו של דמטריוס. ראה: פוליביוס לב, 3, 13; דיודורוס לא, 30. מהניסוחים של פוליביוס ודיודורוס משתמע שדמטריוס שיגר משלחת לרומא ושהסנאט השיב לו תשובה דרשמית, שאם יתנהג בזמן שלטונו באופן שיספק את הסנאט, יזכה ליחס טוב. ראה: E. Will, 'Rome et les Séleucides', *ANRW*, I, 1, pp. 624 f. Badian (לעיל, הערה 12), עמ' 108, הערה 1. זה האחרון מפקפק אם בכלל זכה דמטריוס להכרה מצד הסנאט הרומי. חד-משמעי בכיוון ההפוך הוא: H.H. Scullard, *Roman Politics*, 220–150 B.C., Oxford 1973², p. 230. D. Braund, *Rome and the Friendly King*, ראה גם: Cambridge 1984, p. 24.

86 על חידושי הברית בין יהודה ורומא ראה: מ' שטרן, 'על היחסים בין יהודה ורומא בימי יוחנן הורקנוס', ציון, כו (תשכ"א), עמ' 22–1; A. Giovannini und H. Müller; (לעיל, הערה 59), עמ' 171–156.

87 ראה: דיודורוס מ, 2; שטרן (לעיל, הערה 68), א, מס' 64, עמ' 185–187. השווה גם: F.R. Walton, *American Journal of Philology*, LXXVII (1956), pp. 413 f.

88 ראה: קדמוניות יד, 205.

89 כך עם פרגאמון. ראה: קדמוניות יד, 247–255; או עם אתונה. ראה: קדמוניות יד, 149–155.

מעמדה, ואשר להתפתחויות המאוחרות הרי הן היו קשורות בסיפוח ארצות המזרח הקרוב לממלכה הרומית, סיפוח שהיה פרי תהליכים כלליים ברומא ובעולם היס־ת־כוני⁹⁰. כריתתה של ברית בין רומא ליהודה או אי־כריתתה בשנת 161 לפנה"ס ממילא לא היוו גורם מכריע באותם תהליכים, ולא היה בכך כדי לשנות את מהלך המאורעות בצורה משמעותית.

90 ראה עדיין דברי ביקורת על הברית אצל קלזונר בספרו הנ"ל (לעיל, הערה 40), ג, עמ' 45. לדעת קלזונר לא היה בזמן זה ישעיהו שיזהיר את יהודה מן הרומיים, כמו שהזהיר בן אמוץ את חזקיהו ממלאכיו של מרודך בלאדן מלך בבל.